

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za klasičnu filologiju

**OSOBINE SREDNJOVJEKOVNOG LATINITETA U
DUBROVAČKOM „LIBER DE MALEFICIIS“ IZ 1312./1313.
GODINE**

Diplomski rad

Marin Šušak

Zagreb, rujan 2019.

Mentor: dr. sc. Vlado Rezar, izv. prof.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O Dubrovniku i njegovoj povijesti	2
2.1. Politički ustroj.....	5
2.2. Pravosuđe	6
2.3. Diplomatika i dubrovačka kancelarija	9
3. Srednjovjekovni latinitet	17
3.1. Datacija.....	17
3.2. Razvoj jezika	18
3.3. Kršćanstvo i utjecaj na jezik.....	20
4. Opće značajke srednjovjekovnoga latinskog jezika	21
4.1. Ortografija	23
4.2. Leksik.....	25
4.2.1. Tvorba riječi	25
4.2.2. Posuđenice	26
4.2.3. Pomaci značenja.....	27
4.3. Morfologija.....	28
4.4. Sintaksa.....	29
4.4.1. Rekcija glagola	29
4.4.2. Neupravni govor i konstrukcije.....	29
4.4.3. Analitički oblici vremena	30
4.4.4. Članovi	30
4.4.5. Sintaksa padeža	31
4.4.6 Hipotaksa i parataksa.....	31
5. Liber de maleficiis.....	32
5.1 Jezične značajke.....	36

5.1.1 Ortografija.....	36
5.1.2. Morfologija	39
5.1.3. Sintaksa	41
5.2. Formule i izrazi	47
5.2.1. Pravni izrazi:	47
5.2.3. Izrazi mjesta	50
5.3 Leksik.....	51
5.3.1 Kršćanski vokabular	51
5.3.2. Vlast i pravo.....	52
5.3.3. Narodnost.....	53
5.3.4. Perifrastično izražavanje, metaforično izražavanje, pleonazmi i sl.	53
5.3.5. Član	54
5.3.6. Osobiti leksik djela.....	55
6. Primjena djela <i>Liber de maleficiis</i> u nastavi	62
7. Zaključak	64
8. Literatura:	65

1. Uvod

Srednji je vijek razdoblje obnove antičke, ali istovremeno i izgradnje nove kulture; dugo je to razdoblje koje obuhvaća cijelo tisućljeće tijekom kojega su se dogodile mnoge povijesne prekretnice, događaji, pokreti i dr. Dijeli se na mračno doba, rani srednji vijek i visoki ili razvijeni, odnosno kasni srednji vijek, doba naglog razvoja znanosti, umjetnosti, komuna, građanskog društva, a time i administracije. Status latinskoga jezika kroz cijelo je razdoblje povlašten. Nakon karolinške renesanse standardizira se i aktivno se koristi u religiji, znanosti, diplomaciji, ali i kao *lingua franca* trgovine Europe, sredozemnog bazena pa i šire.

U posljednjoj fazi toga razdoblja, u osvit humanizma i novoga vijeka u Dubrovniku nastaje *Liber de maleficiis* (signatura: HR – DADU, Lamenta politica, ser. 19, sv. 1), jedna u nizu birokratskih knjiga koja se ni po čemu osobito ne razlikuje od sličnih pravnih spisa koji nastaju diljem kontinenta, ali ipak je vrlo važan izvor za proučavanje života, povijesti i jezika na tom dijelu jadranske obale.

U ovom radu su stoga prikazane najprije okolnosti važne za razumijevanje korpusa i njegove pozadine: povijesni razvoj i stanje dubrovačke komune, pravni sustav toga doba i birokratski aparat dubrovačke kancelarije. Detaljnije je iznesen pregled jezičnih značajki latiniteta u srednjem vijeku s posebnim osvrtom na administrativni i lokalni aspekt jezika. Budući da to područje obuhvaća cijelu jednu granu filologije, za potrebe rada iznesene su samo opće, univerzalne značajke srednjovjekovnog latinskog naspram klasičnog latinskog jezika.

Nakon upoznavanja s građom potrebnom za razumijevanje, slijedi prikaz samog djela, najprije vanjske značajke rukopisa, potom sadržaj rukopisa i konačno jezična analiza iz aspekta morfoloških, sintaktičkih i leksičkih značajki jezika te grafijske osobitosti. Iako postoji mnogobrojna literatura iz područja srednjovjekovnog latiniteta, jezik korišten na istočnoj obali Jadrana (fascinantan spoj učenog latinskoga, govornog romanskoga i utjecaja venetskoga i talijanskoga) nije dovoljno proučavan te nema referentne literature iz toga područja, koja bi na jednom mjestu obuhvatila barem većinu posebnosti jezika. Stoga je većina zaključaka nastala paralelnim uspoređivanjem s drugim dokumentima približnog vremenskog i/ili prostornog nastanka, primjerice *Statut grada Dubrovnika*, *Praecepta rectoris*, *Diversa cancellariae* i dr.

2. O Dubrovniku i njegovoj povijesti

Važno je imati na umu značaj područja Dubrovnika zbog razvedenosti južnojadranske obale i pomorskih putova koji su od davnina prolazili ondje: „ovo je područje (...) od davnina naseljavano zbog povoljne klime, blizine mora i plodne zemlje koja se u omanjim kraškim poljima proteže uz brdske vijence koji će se vremenom označiti kao prirodna granica dubrovačke Astoreje prema susjednim vladarima.“¹

Astarea (grč. *stereá*) teritorij je oko samoga grada koji priznaje vlast grada i ovisi o gradu. Pod tim pojmom podrazumijevamo područja: Župa, Šumet, Gruž, Rijeka, Zaton i Poljice na kopnu, te otoci Lokrum, Koločep, Lopud i Šipan. Kasnije u XIII. i XIV. stoljeću kada dolazi do naglog uzdizanja komune, vlast se širi na Mljet, Lastovo, Ston, Pelješac, Konavle i pojas ponad Župe i iznad Rijeke dubrovačke.²

Ime grada može se prema već usuglašenoj teoriji etimološki pratiti od grčke riječi *lau* – strmen (stijena) u korijenu, što je dalo izvedenicu *lausion*. Kako je već s prijelaza kasne antike na rani srednji vijek došlo do pojave romanskih jezičnih promjena, tako je došlo i do zamjene likvide *l* koja prelazi u *r* pa dobijemo danas poznat izraz koji je posvjedočen u diplomaciji već u ranom srednjem vijeku kao *Rausium*, *Raugia*, *Racusium*, *Rausa*, *Ragusa*.³ Slavenski naziv Dubrovnik susrećemo prvi puta u ispravi bana Kulina 1189. godine.⁴

Raniji slojevi naseljavanja ostavili su tragove koji su se dugo pripisivali Epidauru, a postanak grada na (polu)otoku Lavu povezuje se s padom Epidaura⁵, što nije potkrijepljeno arheološkim nalazima i više je nalik neutemeljenoj povjesničarskoj konstrukciji. Preciznije o tome u budućnosti će reći struka unaprjeđenjem arheološke znanosti.⁶

¹ Gović, T.; *Epigrafski spomenici u Dubrovniku*. Dubrovnik : Biskupski ordinarijat, 2004.; str. 9

² Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid

Toma Arhiđakon u *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, v. cap. 8.; *Historia Salonitana* : povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika / Toma Arhiđakon ; predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić ; povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol ; studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. - Split : Književnik krug, 2003.

⁶ Gović, T.; *Epigrafski spomenici u Dubrovniku*. Dubrovnik : Biskupski ordinarijat, 2004.

No sigurno je da je već u VI. i VII. st., nakon provala Avara i Slavena, bio veće bizantsko naselje koje uz Zadar postaje glavno uporište bizantske vlasti.⁷ Predstavnik Bizanta, *praeses*, do XII. st. gubi vlast i zamjenjuje ga domaći knez kojeg biraju plemići. U tome je vidljivo da je skup plemića već formiran u Veliko vijeće, a to je ujedno i zametak Vijeća umoljenih. Do 1205. godine i mletačkog preuzimanja pokazuje se već učvršćeni ustroj dubrovačke komune, i to kao aristokratska oligarhija, koja se tako i predstavlja u međunarodnoj diplomaciji, kao *Communitas Ragusina*, koju predstavlja osoba kneza.⁸

Iz zaleđa dolaze Vlasi, to jest prema nekim izvorima stanovništvo s područja zapadne Hercegovine koje govori slavenskim jezikom ili nekim od dijalekata rumunjskoga i imaju svoje običaje i pravo,⁹ dok prema drugima to je romansko stanovništvo iz podnožja Srđa koje bježi od borbi i naseljava područje od Srđa do grada i podgrađe *borgo* koje je kasnije ujedinjeno s gradom.¹⁰ Sredinom XII. st., početkom gradnje druge, odnosno romaničke katedrale centar grada izmješta se prema podgrađu, a plitki morski tjesnac koji je dijelio ta dva dijela je zatrpan, što omogućuje da se grad širi.¹¹ Unatoč velikom priljevu stanovništva iz okolice (pretežno Slavena) iz izvora znamo da je u XIII. st. Dubrovnik još uvijek bio romanski grad.¹²

⁷ „Dubrovnik se pretvara u jedno od ključnih uporišta bizantske vlasti na tom djelu obale.“ Goldstein, I.; *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*. Zagreb : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2003., str. 17.

Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 17.

⁸ Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

⁹ Mirdita, Z.; *Vlasi: starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

¹⁰ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Najstariji dubrovački historiografi Ranjina, Gundulić i Rastić iznose različite teorije žive do danas u narodu, naročito u području Župe i Rijeke brojne priče i legende o postanku Grada koje sve sadrže istu tezu podijeljenosti Romana iz Epidaura koji su se naselili na hridini i Slavena od kojih ih je dijelio kanal gdje je danas Stradun. v. Maja Bošković-Stulli i Ljiljan Maras, *Usmene priče iz Župe i Rijeke dubrovačke u Hrvatska književna baština, knjiga 1.* urednici Dunja Fališevac, Josip Lisac, Darko Novaković - Zagreb : Ex Libris, 2002., str. 441.-530.

O odnosu dubrovčana sa slavenima v. Statut grada Dubrovnika III, cap. 51-57

¹¹ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

¹² Ibid.

O romanskom jeziku i stanovništvu Dubrovnika možemo pratiti od Konstantina Porfirogeneta preko Al Idrisa do De Diversisa pod nazivima: Romani, Latini, Dalmati

Život komune redovito se bilježi tek od XIII. st., kad je utemeljen arhiv: tada je Dubrovnik već izgrađen sustav i utvrđen po načelu seksterija, četvrti unutar gradskih zidina.¹³ Većina gradova-država bila je podijeljena u četiri *quartieria*, međutim Dubrovnik je bio podijeljen na šest *sexteria*, kao Venecija. Posvjedočeni nazivi tih četvrti su: Kaštio, Sv. Petar, Pustijerna, Sv. Vlaho, Sv. Marija i Sv. Nikola.¹⁴

U razdoblju XI. – XIV. st. Dubrovnik je priznavao vlast čas Bizanta, čas Venecije; u priču ulaze i hrvatski, a kasnije i ugarsko-hrvatski vladari, a česta su i razdoblja samostalnosti. Možemo grubo sumirati da je do 1204. uglavnom pod bizantskom vlašću, no nakon križarskog zauzeća Carigrada upravu preuzimaju Mlečani do 1358. godine, kad se Zadarskim mirom Dubrovnik oslobađa mletačke vlasti.¹⁵

Znano je da Dubrovčani nisu voljeli Mlečane jer su im gušili razvoj, posebice u trgovini, pa su u nekoliko navrata čak i istjerali nametnutog im kneza iz grada.¹⁶

Važno je istaknuti prijelomni događaj u srednjovjekovnoj povijesti Dubrovnika, kad 1272. Dubrovačka vlastela u borbi s mletačkim patricijatom uspijeva kodificirati dotadašnje pravne norme kojima se reguliraju odnosi u komuni, pod nazivom *Liber statutorum civitatis Ragusii*, temeljene na starijim pisanim pravnim odredbama. Već koncem 1277. ili početkom 1278. godine imamo spomen prvog profesionalnog notara: bio je to stranac, magistar Tomazino de Savere iz Reggia u Lombardiji. On je tvorac prvih arhivskih knjiga.

Komuna od već spomenute 1358. priznaje vlast ugarsko-hrvatskih vladara. Oni naime smatraju da im Dubrovnik kao integralni dio Dalmacije ionako pripada. Bilo je to doba prosperiteta. Dubrovčani su mnogobrojnim trgovačkim sporazumima s talijanskim gradovima kao što su Pisa, Molfeti i dr. učvrstili svoju poziciju na gospodarskoj karti Europe nasuprot Firenci i Veneciji. Monopol na izvoz srebra iz Balkanskog zaleđa, velika produkcija sukna, vina i soli te trgovačke karavane s Levantom, odakle je dolazila brojna luksuzna istočnjačka

¹³ Gović, T.; *Epigrafski spomenici u Dubrovniku*. Dubrovnik : Biskupski ordinarijat, 2004.

¹⁴ Beritić, L.; *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku I// Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji Vol. 10 No. 1*, Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu. Split, 1956., str. 15.-83.

Spominju se tek u zaključku Malog vijeća 24. svibnja 1344., kojim se određuju njihovi kapetani, po dva za svaki, osim za dva manja, Kaštio i Sv. Petar, kojima se dodjeljuje po jedan kapetan.

¹⁵ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Klaić, N.; *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*; [karte izradio Boris Šarotar]. - Zagreb : Školska knjiga, 1971.

¹⁶ Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

roba,¹⁷ dali su Dubrovniku snažan gospodarski rast i moć, što je posebice vidljivo u brojnim izgradnjama i luksuznim opremanjima grada za što su bili redom zaduženi eminentni europski arhitekti i umjetnici.¹⁸ Međutim u XVI. st. dolazi do pada moći Dubrovnika kao važnog trgovačkog i pomorskog centra jer se glavnina plovidbe, a i kapitala, prebacuje sa Sredozemlja na Atlantski ocean i novonastale veze između Zapadne Europe i Novoga svijeta.¹⁹

2.1. Politički ustroj

Još za razdoblja bizantske vlasti i početaka uspostave komune na čelu je Dubrovnika bio prokurator nazivan *strategos/praeses*,²⁰ a pod mletačkom vlašću, baš kao i u drugim dalmatinskim komunama, na čelu je knez poslan iz Venecije. Uz njega se vežu i *Socii*, to jest kneževi drugovi, dvojica Mlečana koji s njim dolaze iz Venecije i djeluju kao zalog mletačke vlasti. Uz kneza postojala su još tri državna organa – vijeća. Veliko vijeće odlučivalo je o temeljnim pitanjima života komune. Za vrijeme mletačke uprave članove bira knez s Malim vijećem. Malo vijeće čini pet sudaca i šest vijećnika koje bira knez, služi kao organ izvršne vlasti, na pomoć knezu. Vijeće umoljenih drži cjelokupnu unutrašnju i vanjsku politiku. Od 1320./1321. jača moć Velikog vijeća te u njega ulaze svi plemići stariji od 20 godina, a od 1332. godine popisom poznatim kao *Knjiga Velikog vijeća* zatvara se krug članova:²¹ knez je samo predsjedavajući na vijećima, *primus inter pares*.²²

¹⁷ Vrandečić, J., Bertoša, M.; *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb : Leykam International, 2007.

¹⁸ Travirka, A.; *Dubrovnik : povijest, kultura, umjetnička baština* [fotografije Mladen Radolčić... et al.]. Zadar : Forum, 1998.

¹⁹ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

²⁰ *Byzantium : an Introduction to East Roman Civilization* / uredili Norman H. Baynes i H. St.B. Moss. Oxford : Clarendon Press, 1948.

²¹ De Diversis donosi 33 plemenita roda: *Babalio, Basilio, Bemessa, Binzola, Bona, Bonda, Bucignola, Buchia, Caboga, Calich, Crieva, Crose, Grade, Gondola, Gozze, Getaldi, Georgio, Luccari, Lucca, Martinussio, Menze, Mlascagna, Palmota, Proculo, Prodanello, Pozza, Ragnina, Resti, Saracha, Sorgo, Tudisio, Volze i Zamagna.*

²² Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

Republika je teritorijalno podijeljena na upravne jedinice nazivane knežije i kapetanije.²³

Bitno je istaknuti da je Dubrovnik bio i sjedište crkvene uprave toga kraja. Biskupsko sjedište je baštinió od Epidaurske biskupije, a kasnije je uzdignut i na čast nadbiskupije i metropolije,²⁴ na uštrb Salonitanske-splitske metropolije,²⁵ a to je bio ujedno i uzrok dugotrajnih diplomatskih sukoba i previranja s Barskom metropolitanskom stolicom. Iako je bio pod vlašću i kulturnim utjecajem Bizanta, ipak je bio rimokatolički.²⁶ Do polovice XIV. st. nadbiskup je biran iz reda Dubrovčana, a nakon toga na tu poziciju po propisu mora biti biran stranac, većinom iz prijateljskih talijanskih gradova, kako bi se izbjegao sukob interesa.²⁷

2.2. Pravosuđe

Nema sumnje da je dubrovačka vlast nasljedno koristila bizantski pravni sustav temeljen na propisima cara Justinijana. Iako su u arhivu sačuvane isprave i dokumenti koji se datiraju u početak XI. st.,²⁸ ipak nemamo dovoljno informacija i izvora da bismo mogli rekonstruirati u potpunosti taj sustav.²⁹ Ono što znamo jest da su postojale pisane pravne odredbe u Dubrovniku koje su kodificirane i potvrđene od vijeća 29. svibnja 1272. godine u statutu pod nazivom *Liber statutorum civitatis Ragusii*. Povod nije samo unaprjeđenje sve

²³ Sivrić, M.; *Oporuke Kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine: analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja*; [prijevod sažetka Ivona Fabris]. Dubrovnik : Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

²⁴ Nemamo točnu dataciju no metropolitansku čast Dubrovnik ima već i prije 1000. godine, ali pisani spomen imamo tek 1022. godine kada papa Benedikt VIII. nadbiskupu Vitalu šalje palij.

²⁵ O čemu izdašno piše i Toma Arhiđakon u *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, v. cap. 30.; *Historia Salonitana : povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* / Toma Arhiđakon ; predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić ; povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol ; studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. - Split : Književnik krug, 2003. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* / Nada Klaić ; [karte izradio Boris Šarotar]. - Zagreb : Školska knjiga, 1971.

²⁶ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

²⁷ Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

²⁸ Travirka, A.; *Dubrovnik : povijest, kultura, umjetnička baština*. [fotografije Mladen Radolčić... et al.]. Zadar : Forum, 1998

²⁹ O sačuvanim ispravama i pravnim zbirkama prije statuta v. Stulli, B.; *O "Knjizi statuta grada Dubrovnika" iz god. 1272.* (Uz 700-godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije); Hrvatski državni arhiv, Arhivski vjesnik, Vol. 15 No. 1, 1972.

uspješnijeg gospodarskog poslovanja, već i učvršćenje privilegiranog položaja plemićkog društvenog sloja pod mletačkom vlasti.³⁰

Kodifikatori koji su preuzeli obavezu i odgovornost najprije su morali prikupiti dotadašnje pojedinačne pisane propise i zbirke, potom ih međusobno uskladiti i sistematizirati, a onda i spomenutu cjelinu, “iz izvora običajnog prava, a prema životnim i pravnim potrebama, da upotpune daljnjim nizom pisanih propisa, kako bi se postigla takva knjiga statuta, koja bi maksimalno zadovoljila potrebe pravnog života i daljnjeg napretka dubrovačke komune.”³¹

Prvotna verzija bila je podijeljena u osam poglavlja – *libri*, i 370 članaka – *articula*.³² kasnija vremena i prilike nadopunjavale su sadržaj bez velike promjene koncepta. Većina sadržaja odnosi se na obiteljsko i nasljedno pravo, potom na trgovačko pravo. Kriminalnom pravu posvećena je 6. knjiga; donosi propise o krivičnim djelima i uopće o prekršajima reda. Najopsežniji je dio statuta i sadrži 68 članaka koji čine zatvorenu cjelinu krivičnopravne materije. Filološko-povijesnom analizom utvrđeno je da je osnova ranija zbirka krivičnih propisa iz 30-ih godina XIII. st., koja je dijelom i sačuvana. Važna je i 3. knjiga u kojoj su sadržani propisi o organizaciji sudova i sudskim postupcima, tj. propisi općenito o sudovanju, s razrađenim normama samoga sudskog postupka. Propisana je, između ostalog, regulacija suđenja u sporovima između Dubrovčana i stranaca, s posebnim osvrtom o sudovanju i o rješavanju sporova sa susjedima, kako sa zemljama zaleđa, tako i s ostalim primorskim gradovima u Dalmaciji.³³

Knez po statutu ima pravo birati 5 sudaca od ukupno 10 članova koji čine Malo vijeće, „knez s 11 plemića od kojih se 5 nazivaju sucima“.³⁴ U paragrafu o nadležnosti vijeća De Diversis kaže: „zločinci se kažnjavaju i opominju“.³⁵ Opomene su izricane za minorna djela ili ako se ne bi mogla dokazati krivica u verbalnom ili fizičkom okršaju bez težih posljedica. Kazne su različite, najčešće u obliku globe, dakle novčane, no propisane su kazne koje

³⁰ Stulli, B.; *O „Knjizi statuta grada Dubrovnika“ iz god. 1272.* (Uz 700-godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije); Hrvatski državni arhiv, Arhivski vjesnik, Vol. 15 No. 1, Zagreb. 1972.

³¹ Ibid. str. 10

³² Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

³³ Stulli, B.; *O „Knjizi statuta grada Dubrovnika“ iz god. 1272.* (Uz 700-godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije); Hrvatski državni arhiv, Arhivski vjesnik, Vol. 15 No. 1, Zagreb. 1972.

³⁴ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004.; P54 str.66

³⁵ Ibid. P59 str. 68

uključuju prolijevanje krvi pa sve do pogubljenja. U posebnu bi kategoriju spadale kazne koje uključuju punopravno protjerivanje iz Grada i/ili Republike i osuđivanje na privremeno ili trajno progonstvo, a tu vlast protjerivanja imaju knez i suci te još i Vijeće umoljenih;³⁶ isto tako kako se loši kažnjavaju, po propisima se i dobri pohvaljuju, nagrađuju i potiču častima i darovima.³⁷

Što se tiče administrativne podjele i nadležnosti suda, ustanovljene su dvije vlasti: jedna za nepravdu nad osobama, a druga se naziva građanski ili parnični sud. Sam knez i petorica iz Malog vijeća ispituju, odlučuju i presuđuju³⁸, no, naravno, ne autokratski, jer je njihova vlast ograničena zakonima.³⁹ O sudstvu i pravednosti najvećma je napisano u raspravi *Liber de regimine civitatum* Ivana iz Viterba, u istoj toj raspravi govori se i o vijećima, njihovu ustroju i njihovim ovlastima, a ona je bila svojevrsni udžbenik i polazište organizaciji pravosuđa u mediteranskim komunama.⁴⁰

U praksi, što se vidi po presudama, a i kasniji pisci koji su opisivali dubrovačke prilike De Diversis i Fortis svjedoče, izrečene kazne su većinom bile blaže od propisanoga, pa se lopovi kažnjavaju isključivo globom, a tko ne skupi novce u propisanom roku, onda tek bude kažnjen kopanjem očiju. Ako je krađa teža, prakticiralo se kažnjavanje još i odsijecanjem nosa ili uha, odnosno žigosanjem na vidljivom mjestu ako je krađa blaža; suvremenici ipak svjedoče da su krađe rijetke u tom kraju.⁴¹

Ono po čemu se dubrovačko pravosuđe izdvajalo bilo je pravo na priziv optuženika koji smatra da je krivo optužen. Istina, takva prava su postojala i u drugim komunama, no u Dubrovniku je do detalja cijeli proces propisan i utvrđen, s tolikom pažnjom posvećenom preispitivanju dokaza i iskaza svjedoka kriminalnog djela da slučajno ne bi pravda bila oskvrnjena, što svakako govori u prilog dubrovačkom društvu i moralu. Nakon priziva i

³⁶ Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

³⁷ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004. p59 str 68

³⁸ Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

³⁹ O krivičnom pravu v. Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić. Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.; str 38-41.

⁴⁰ Matijević-Sokol, M.; *Toma Arhiđakon i njegovo djelo : rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko : Naklada Slap, 2002.

⁴¹ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004. P 61

ponovnog saslušanja donosi se nova presuda, ako pak opet optuženik nije zadovoljan, slučaj ide pred Vijeće umoljenih, kao najviši organ republike i njegova presuda je konačna.⁴²

U Dubrovniku su se sudski procesi vodili u nekoliko zbirki notarskih spisa skupljenih najprije u jednom sveobuhvatnom kodeksu. Prvi takav o kojemu više znamo je *Liber de maleficiis*, dio veće cjeline od koje danas imamo sačuvane fragmente koji obuhvaćaju sudovanja 1284./1285. i 1312./1313.⁴³ Prijepisi presuda zapisani u *Libri condemnationum* 1332. služili su kao pregled kazni i globa kao pripomoć budućim procesima. Već 1335. vrši se opsežno nadopunjavanje statuta, što rezultira spisom kodificiranim u *Liber omnium reformationum*. Kako je došlo do preopterećenosti birokratskog sustava, radi lakšeg snalaženja kazneno-pravni dokumenti i zapisi ročišta, između ostalog, upisuju se u novi kodeks *Liber viridis* 1358. i njegov pandan *Liber croceus* iz 1460.⁴⁴ Pod posebnim nazivom kazneni postupci se upisuju u *Diversa cancellariae*, a kasnije su podijeljeni na tužbe koje su protiv Dubrovčana ili koje su podnijeli Dubrovčani i tužbe protiv stranaca ili koje su podnijeli stranci, tj. *Lamenta de intus* i *Lamenta de foris*.⁴⁵ Manji je dio sudskih postupaka objavljen (većinom u *Spisi dubrovačke kancelarije* Josipa Lučića.), a izvornici i prijepisi čuvaju se u Državnom arhivu u Dubrovniku.⁴⁶

2.3. Diplomatika i dubrovačka kancelarija

Diplomatika je pomoćna povijesna znanost koja se bavi ispravama, to jest „jednom vrstom arhivskih spisa sastavljenih prema određenim pravilima...“.⁴⁷ Obuhvaća vladarske

⁴² Ibid. P63,64

⁴³ Lonza, N.; *Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje*//Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 41, 2003. str. 45-74

⁴⁴ Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.

⁴⁵ Lonza, N.; *Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje*//Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 41, 2003. str. 45-74

⁴⁶ Tablicu s popisom registara i signaturama v. u N. Lonza, *Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda*...

O jeziku statuta i sudskih spisa neće biti posebnog osvrta budući da više-manje odgovara jeziku *Liber de maleficiis* o čemu će biti govora naknadno, v. Statut grada Dubrovnika : 1272 / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990., str. 50-52

⁴⁷ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. - Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1), str. 187.

isprave, spise o pravnim činima, notarske, velikaške, kaptolske i druge isprave, uključujući dokumente koji su im prethodili tj. zamolbe, minute i dr.⁴⁸

U školovanju bilježnika učila se vještina *ars dictandi*, a najpoznatiji je priručnik za to *Summa artis notarie* Rolandina Passagerija iz XIII. st., čiji su primjerci sačuvani i u Hrvatskoj. Postoje mnogobrojni obrasci ili formulari isprava: poznati su još od antike, a najveću produkciju dobivaju u razvijenome srednjem vijeku, tj. od XII. st. Svakako najpoznatije zbirke srednjeg vijeka su *Formulae Andecavenses*.⁴⁹

Diplomatika se vodi za tim priručnicima i definira isprave po obilježjima, koja mogu biti vanjska i unutarnja. Unutarnja obilježja isprave su njezin sadržaj, ustrojstvo i oblik, dok su vanjska obilježja materijal, pismo, crnilo, znakovi i pečati. Vanjska se obilježja mogu proučavati samo na originalu, dok unutrašnja mogu i na kopiji dokumenta.⁵⁰

Praksu čuvanja važnih dokumenata nalazimo još u starome vijeku. Antički su Grci gradili posebne objekte za tu namjenu, istu praksu nastavljaju i Rimljani koji uvode i instituciju privatnog arhiva. Na antičke primjere nadovezuju se srednjovjekovni dvorovi i posebice samostani u kojima su se izrađivale i parice arhiviranih dokumenata. Mjesto čuvanja spisa u srednjovjekovnim se izvorima naziva *cartarium*, *archivum* ili *scrinium*.⁵¹

Unatoč uređenom sustavu brige za građu, ipak je do danas sačuvan veoma malen broj pravnih spisa nastalih prije XIV. st. (samo u Parizu, Veneciji, Barceloni, Pisi i Marseillesu).⁵²

U XII. st. samostansko pisanje više ne zadovoljava potražnju: rast gradova i gradskog birokratskog života polučuje pojavu profesionalnih pisara kao zanata, a to traje sve do izuma tiska.⁵³ U sekularnoj srednjovjekovnoj administraciji koristi se nekoliko naziva službenika zaduženih za vođenje birokracije i čuvanje građe: *cancellarius*, *signarius*, *cartigraphus* i sl.⁵⁴

Notari (*tabelliones*, *notarii publici*) postaju popularni u XII. st., kad je počela cvasti primjena ponovno oživljenog rimskog prava. Oni izdaju sve javne dokumente, uključujući sudske spise. Pisali bi najprije bilješke na ceduljice, a tek onda proširene verzije zvane

⁴⁸ Ibid. str. 187.

⁴⁹ Ibid. str. 198.

⁵⁰ Ibid. str. 199.-206.

⁵¹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. str 195.

⁵² Ibid. Str 308

⁵³ Nagy, J.; *Nacrt latinske paleografije*. Zagreb : Narodne novine, 1925., str. 45.

⁵⁴ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999., str 195

extensa ili *protocolla* koje su se pisale na posebne listove, *carte*, ili u knjige, kao *instrumenta publica*.⁵⁵

Ako ne prvi, onda svakako najvjerniji izvor o društvenim i političkim prilikama u Dubrovniku je Filip de Diversis, učitelj i uzoran građanin Dubrovnika XIV. st.. On notare naziva najpotrebnijima jer čuvaju ugovore, presude, naredbe senata i statut, te račune svih rashoda.⁵⁶

Nemoguće je unutarjezično cjelovito opisati diplomatske spise, jer neki su pisani fantastičnim ciceronovskim latinitetom, dok drugi priprostim, rustičnim latinskim.⁵⁷ Sintaksa i morfologija notarskih djela variraju veoma, ovisno o podneblju i razdoblju nastanka; primjerice trogirskih spise iz XIII. st. odlikuje vrlo loš jezik dok su đenovski notarski spisi iz istog doba pisani gotovo klasičnim latinitetom.⁵⁸

Stil isprave je kompliciran i vrlo raznolik. Poznat pod nazivom *ars notarie* podučavao se na sveučilištima, primjerice u Bologni, i odlikuje ga (s obzirom na klasični latinitet) lošija gramatika, sintaksa, ali vrlo jasna razumljivost s posebnim naglaskom na detalje: gdje, kada, mjere težine, visine, količine, vrijednosti, raniji ugovori, s mnogo ponavljanja i često suvišnih pojašnjavanja.⁵⁹ Učestalo je nagomilavanje formulajičnih izraza, npr. da je netko zadužen za nešto (*ad petendum exigendum et recipiendum*) ili da je neko nešto platio (*solvistis et dedistis et tradidistis*) i sl.⁶⁰ U pravilu ta gomilanja nisu istoznačnice, nego imaju nijansirano značenje bitno u pravu ili poslovanju.⁶¹ Među značajke toga stila ulaze i brojne posuđenice iz poslovnog jezika trgovine; najčešće iz grčkog, ali i iz arapskoga jezika, npr. *avarea/avaria* od arapskog *awar*, *magasinus* od arapskog *makhzan* i dr.⁶²

U svakom pravnom spisu pojavljuje se i onomastički materijal, bilo antroponimi, toponimi ili neki drugi nazivi. Ulaziti u dublju analizu antroponima i toponima sadržanih u dubrovačkim spisima bio bi prevelik pothvat, stoga ćemo u analizi iznijeti samo najvažniju

⁵⁵ Ibid. Str. 307.

⁵⁶ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004., p 72, str. 76.

⁵⁷ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. str. 231.

⁵⁸ Ibid. str. 308.

⁵⁹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999., str. 308

⁶⁰ Ibid. str. 309.

⁶¹ Ibid str. 310.

⁶² Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. str. 309.

nomenklaturu koja se pronalazi u općim dokumentima. Za razumijevanje građe važno je poznavanje i monetarnog te metričkog sustava. U srednjem je vijeku na Mediteranu postojao cijeli niz naziva za monete, mjerne jedinice i drugo. Nazivi moneta variraju od prostora do prostora i od vremena do vremena: nalazimo nazive *solidus*, od VIII. st. pretežno srebrni *denarius*, koji nose imena i vrijednost po mjestu kovanja, tako dakle *denarii Imperiales* iz sjeverne Italije, *denarii Parisienses* iz Pariza i sl. U XIII. st. prevladavaju veliki srebrnjaci pod nazivom *grossus*, u južnoj Italiji i jugoistočnoj Europi, uključujući Dubrovnik, koristi se naziv *perperum* od bizantskog *hyperperon*, također vrlo kompliciran venecijanski sustav *libra grosorum ad aurum* izražen zlatnim dukatima, ali dijeljen na srebrne groše.⁶³ De Diversis navodi aktualne valute u upotrebi u Dubrovniku. Trojaki je naime to sustav novca, dvije vrste srebrnih i jedna bakrenih kovanica. Prvi je groš i vrijedi tri mletačka solida. Druga vrsta je polugroš u vrijednosti jednog i po mletačkog solida. Folar je bakreni i najrasprostranjeniji, kovan po uzoru na bizantski carski bakreni novac; 30 folara je jedan groš, 10 za jedan solid mletački.⁶⁴ Hrvatski nazivi dubrovačkog novca su artiluk, škuda i libertin.⁶⁵ Uz ostale opće poznate mjere srednjovjekovnih jadranskih komuna, koje se mogu pronaći u paleografskim priručnicima, izdvojimo dubrovačku libru = 0.37700 kg, dubrovački kupelo = 13,836 litara, dubrovački star = 9,200 litara i kutalo dubrovačko = 0,7667 litara.⁶⁶

Lako je uočljivo često citiranje justinijanskih formula iz rimskog prava, jer odudara od ostatka po kvaliteti jezičnog izraza.⁶⁷

Spomenimo i važnu stavku svake isprave – dataciju. Po načinu datiranja možemo iščitati mnogo bitnih čimbenika o dokumentu, primjerice je li riječ o falsifikatu ili originalu, odakle potječe, tko ga je napisao, koliko je dobro pisar obrazovan i vičan poslu i dr. Budući da je ovo područje veoma opširno i kompleksno, usmjerit ćemo pozornost samo na one pojave koje se javljaju u ili su usko vezana uz dokument *Liber de maleficiis*.

⁶³ Ibid.

Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1)

⁶⁴ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004. p 172. str. 129.

⁶⁵ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1). str. 288. više o dubrovačkoj numizmatici v. Milan Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, 1924.-1925.

⁶⁶ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1) str. 398.,399.

⁶⁷ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. str. 309.

Koncept indikcije dolazi najvjerojatnije iz Egipta i ima veze s ciklusom oporezivanja. Tragove o upotrebi indikcije za dataciju nalazimo u kasnoj antici, no u srednjem je vijeku postala konstanta. Riječ je o ciklusu od 15 godina te postoji više vrsta. Papinska ili Rimska indikcija, s početkom 25.12., koristi se od XII. st. u Dalmaciji.⁶⁸ Godine se računaju od više početnih točaka (od utjelovljenja GNIK, od rođenja GNIK, od godine spasa i sl). Nakon XII. st. datiranje od prvoga dana u mjesecu postaje normom u svjetovnim dokumentima, te korištenje rimskih imena dana uz crkveno brojanje *feria secunda, tertia* itd.⁶⁹ U samom naslovu registra *Liber de maleficiis* vidljive su spomenute značajke „*In millesimo CCCXII, indictione decima, die XX mensis iulii*“.⁷⁰

Bolonjski običaj računanja dana, *mos bononiensis*, zbog tamošnjeg sveučilišnog centra i udžbenika nastalih za tu potrebu proširio se kroz čitavu Europu. Ima sljedeći obrazac: dani do polovice mjeseca broje se s naznakom započinjućeg mjeseca (*mense intrante, introeunte, ingrediente*) a od polovice unazad (*mense exeunte, desinente, stante*).⁷¹ No u upotrebi ostaje i datiranje po crkvenim svetkovinama u formulama: *in festo sancti N; sabbato/die proximo ante festum sancti N; feria N post N* i dr.⁷²

Dani u tjednu označuju se dvojako, svjetovno i crkveno: nedjelja - dies dominicus, dominica, dies Solis; ponedjeljak - feria secunda, dies Lunae; utorak – feria tertia, dies Martis; srijeda - feria quarta, dies Mercurii; četvrtak - feria quinta, dies Iovis; petak - feria sexta, dies Veneris; subota - dies sabbatinus, sabbathum, dies Saturni.⁷³

Računanje sati u danu još nije uniformirano na prijelazu XIII./XIV. st.. Najčešća praksa je po noćnim stražama, *vigiliae* (ovaj se način koristi i u Dubrovniku). Često je određivanje doba dana i po crkvenim časovima: *matutinum, mane, (hora) prima, tertia, sexta, nona, vesperae* i *completorium*. Od XIV. st. u upotrebu dolazi mjerni mehanizam i svi su sati jednake duljine, ali se ne broje od ponoći do ponoći kao danas nego je svaka komuna imala

⁶⁸ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanost*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1), str. 105.

⁶⁹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999., str. 384.

⁷⁰ Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de maleficiis" iz 1312-1313. godine*. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

⁷¹ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanost*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1) str. 107

⁷² Ibid.

Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de maleficiis" iz 1312-1313. godine*. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

⁷³ Ibid. Str 108.

svoj način, najčešće vezan uz zalazak sunca, u Šibeniku npr. na otkucaj zvona pola sata nakon zalaska sunca, stoga treba paziti pri preračunavanju o kojem se godišnjem dobu radi i mjestu, to jest kada negdje sunce zalazi/izlazi.⁷⁴

U XIV. st., a tako je bilo i stoljeće ranije, četvorica su pisara koji vode knjige ugovora, presuda, statuta i ujedno ih i čuvaju. Nitko u toj funkciji ne može biti Dubrovčanin (Usp. Statut grada Dubrovnika; zakonom propisano da sve duštvene ugledne funkcije moraju obavljati nedubrovčani, npr. nadbiskup, notar, učitelj i dr.).⁷⁵

Prvi poznati notar, a navodi ga i De Diversis, dolazi 1284. godine: bio je to Tomazino de Savere.⁷⁶ Za njega su službe posebno podijeljene i od tad postoji praksa zapošljavanja školovanih kancelara iz Italije. Kancelari su u pravilu bilježili javne, a notari privatne isprave. Dvojica sudjeluju na vijećima i vode knjige odredaba i zakona, pišu darovnice i isprave, miraze i oporuke, a dvojica sudjeluju na ročištima i vode sudske knjige te pišu ugovore i aptage milosrđa.⁷⁷ Dokumenti koje su vodili notari su Statut dubrovački iz 1272. godine, potom već spomenute: fragmentarni *Liber de maleficiis*, iz 1335. godine *Liber omnium reformationum*, od 1358. *Liber viridis*, a od 1460. *Liber croceus*.⁷⁸

De Diversis napominje da postoji i pisar vičan slavenskom pismu iz reda Dubrovčana, a on se služi i talijanskim jezikom. Slavenski pisari postoje u Dubrovniku od 13. st. sa zadaćom da vode sve knjige na slavenskom pismu.⁷⁹ U to su vrijeme u upotrebi u Dubrovniku hrvatska cirilica (bosančica) i cirilica.⁸⁰ „Riječ je o jedinstvenoj (po intenzitetu) pojavi koja je

⁷⁴ Ibid. Str 109.

⁷⁵ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004., p 72, str. 76.

⁷⁶ Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de maleficiis" iz 1312-1313. godine*. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

„Koncem 1277. ili početkom 1278. prvi profesionalni notar, stranac magistar Tomazino de Sauere iz Reggia u Lombardiji. On je tvorac prvih arhivskih knjiga.“, str. 12./ Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

⁷⁷ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004. p73 str 77

⁷⁸ Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.

⁷⁹ De Diversis, F.; *Opis slavnoga grada Dubrovnika* : hrvatski - latinski ; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004. p 75. str. 77.

⁸⁰ Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.* Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

bila specifičan posljedak živih političkih, diplomatskih i trgovačkih odnosa Grada s Bosnom, feudalnim gospodarom Huma, Zetom i Srbijom.,⁸¹ Ovim pitanjem bavili su se Milan Rešetar i Konstantin Jireček, a posebice Josip Vrana i Eduard Hercigonja. Vrana tvrdi da su pisari, bar prvih nekoliko, bili romanskog porijekla zbog morfoloških i sintaktičkih grešaka u jeziku i očitog utjecaja romanskog govora. Očito je i latinska obrazovanost pisara utjecala na duktus ćiriličnih slova, a najbolji je pokazatelj datacija slavenskih isprava na način latinskih.⁸² Naravno da su u kancelariji pisane i dvojezične isprave. „Prvi je takav dvojezični i dvopismeni akt ugovor o trgovini između Dubrovnika i bosanskog bana Kulina...”⁸³

Važno je napomenuti kako je „poznato da su i notarske imbrevijature u knjigama dubrovačke kancelarije (usp. *Diversa Cancellariae Ragusinae*) upisivane latinski, ali i narodnim jezikom i ćirilicom.“⁸⁴ Najpoznatiji dubrovački notar koji piše ćirilicom je Paskal (djeluje do 1254.), a pisao je i latinskim jezikom. Paskal, najizrazitiji pisar ćirilske poluminuskule iz XIII. st., udario je temelj poluminuskuli i kasnijoj minuskuli dubrovačke kancelarije, a razvio se i posebni dubrovački tip ćirilice. Po Vraninu mišljenju na nj je utjecalo oblikovanje latinskih slova.⁸⁵ Pod Paskalovim vodstvom dubrovačka kancelarija bila je važan kulturni centar onog vremena.⁸⁶ Sljedeći je Jaketa Krusić i cijeli niz drugih, što potvrđuje neprekinuti rad i slavenske pisarnice, uz latinsku i talijansku, od XIII. st. nadalje. Spomenimo i najraniji zapis arapskim brojkama na našem prostoru iz 1282, proizašao iz te pisarnice.⁸⁷

Što se tiče vanjskih obilježja dokumenata proizašlih iz dubrovačke kancelarije važne su dvije stvari: materijal na kojem su pisani i pismo kojim su pisani. Kroz čitav srednji vijek kao materijal za pisanje koristili su se pergamena i papirus. Nakon arapskih osvajanja u Europu sve više prodiere papir. Papir u kancelarije ulazi u XIV. st. i u drugoj polovici zamjenjuje pergamenu. Pergament se koristi još samo u svečanim i važnim spisima, ali i to

Neki od dokumenata na slavenskim pismima su sadržani u Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika. Knj. 1, 1186-1321. / priredili Vladimir Mošin, Sima Ćirković, Dušan Sindik. - Beograd : Istorijski institut, 2011.

⁸¹ Hercigonja, E.; *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. 2. dopunjeno i izmijenjeno izd.* Zagreb : Matica hrvatska, 2006., str. 119.

⁸² Vrana, J.; *Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske isprave* // Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 6-7-8, 1957. str. 311-334 <https://hrcak.srce.hr/13748>, ID: 13748 (pristupljeno 14.5.2019.)

⁸³ Hercigonja, E.; *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. 2. dopunjeno i izmijenjeno izd.* Zagreb : Matica hrvatska, 2006., str. 119.

⁸⁴ Ibid. Str. 120.

⁸⁵ Ibid. str. 331.-333.

⁸⁶ Vrana, J.; *Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske isprave* // Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 6-7-8, 1957. str. 311-334 <https://hrcak.srce.hr/13748>, ID: 13748 (pristupljeno 14.5.2019.)

⁸⁷ Hercigonja, E.; *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. 2. dopunjeno i izmijenjeno izd.* Zagreb : Matica hrvatska, 2006.,

izlazi iz šire upotrebe nakon XV. st.⁸⁸ Notarske su listine u pravilu bile prepisivane u više primjeraka (parice) i potom uvezivane u kodekse, odnosno knjige, te tako čuvane u arhivu. Svešćići se pri uvezivanju imenuju po broju listova, tako četiri arka s osam listova daju *quaternio*. Svešćić može biti i *binio*, *ternio*, *quinternio*, *sexternio* i dr. Pri analizama u katalozima manuskripata može se naići na pojmove *carcinus/punctorium* što označava crte/točke kao vodilje za pisanje. Česte su i *reklamante*, riječi pisane na margini ili podnožju na kraju arka i pokazuju koji je sljedeći svešćić u nizu.⁸⁹

Pismo dubrovačke kancelarije u latinskim je ispravama gotica. Gotica se razvila iz karolinškog pisma pretjeranim manirizmom koji joj je dao uglat oblik. Humanisti su je nazvali *scriptura gotica* (barbarsko, pogansko) nasuprot rimskoj kapitali i karolini. Proširila se po čitavoj Europi, kao „prvi jedinstveni sustav pisma nakon pada Rimskoga Carstva.“ Dijeli se na knjižnu minuskulu i kurzivnu ili brzopisnu minuskulu, a razvili su se vremenom i pojedini regionalni oblici gotice.⁹⁰ Gotička kurziva doseže vrhunac u XIII. st. zbog velike produkcije kancelarijskih i notarijatskih isprava. Kurziva se brže piše, stoga nas ne čudi što su njome pisane knjige velikog opsega, zakonici, statuti, sudski spisi i sl.⁹¹ U XII. st. se pojavljuje i još sljedeća dva prevladava tzv. gotski manirizam, odnosno stil pisanja isprava i dokumenata posebno kićenim jezikom (ali i pismom).⁹² Kancelarijska gotica ili *diplomatica*, s posebnim oblikom kurijalne gotice korištene u rimskoj kuriji, postala je imperativ u svim kasnosrednjovjekovnim diplomatskim i administrativnim tekstovima; opće značajke su okruglastiji oblik slova, povezivanje slova tankim i dugačkim potezima te vitičasti završeci. Koristila se u ispravama i pojednostavljena gotica, tzv. *minuscule mercantile*, trgovinska minuskula.⁹³

U našim priobalnim krajevima koristila se bolonjska gotica, a može se naći i pariška gotica.⁹⁴ Ipak prevladava bolonjska, odnosno, kako neki autori nazivaju, talijansko polugotsko pismo i koristi se do u XV. st. u Južnoj Italiji i Dalmaciji. Odlika je pojednostavljenje u smislu povratka na karolinu po smanjenju broja poteza i linija (op.a.: ima samo neke i to

⁸⁸ Nagy, J.; *Nacrt latinske paleografije*. Zagreb : Narodne novine, 1925., str. 36.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Matijević-Sokol, M.; *Toma Arhidakon i njegovo djelo : rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko : Naklada Slap, 2002., str. 140.

⁹¹ Nagy, J.; *Nacrt latinske paleografije*. Zagreb : Narodne novine, 1925., str.90.

⁹² Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999., str.113.

⁹³ Matijević-Sokol, M.; *Toma Arhidakon i njegovo djelo : rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko : Naklada Slap, 2002., str. 140., 141.

⁹⁴ Ibid.

malobrojne značajke karoline, u suštini je gotica).⁹⁵ Kako društvene prilike imaju utjecaj na umjetnost, tako i pismo prati civilizacijski razvoj. Ne samo da je funkcionalno pismo, ona je i umjetnički visoko vrijedno, kaligrafiji pogodno pismo. „Gotica odaje sve one svečane crte kojima se ističu i spomenici gotske umjetnosti. Tu su trokuti, šiljasti kutovi i uglovi, uski i tanki oblici, koji stoje blizu jedan drugome.“⁹⁶

3. Srednjovjekovni latinitet

3.1. Datacija

Kovanica talijanskog humanizma, srednji vijek, tumačiva je samo iz perspektive istog. O tom pojmu i onomu čime je definiran mnogo se polemiziralo, a ponajvećma o periodizaciji.

Prijelomna točka za koju se mnogi učenjaci hvataju jest 284. godina po Kristu – uspon Dioklecijana na vlast. Jednima označava početak onoga što obuhvaća pojam kasna antika, po nekima početak srednjovjekovne kulture i novog srednjovjekovnog latinskoga jezika, po trećima početak posebnog korpusa kršćanske književnosti i kulture koja je preokrenula antičko poimanje svijeta.⁹⁷ Teško je razgraničiti i to jer već od konca IV. st *rimsko* postaje nedjeljivo od *kršćanskog*, to je nova hibridna kultura koja se proteže duboko u srednji vijek (rimski primat i papinska vlast imenovanja cara i vice versa, Aristotelova filozofija, neoplatonizam, stoicizam temelji teološke skolastike i dr.). Razgraničenje staroga vijeka od srednjega vijeka smješta se između III. i VII. st. po Kr., dok se početak modernog doba, novog vijeka, stavlja od početka XIV. do kraja XV. st.⁹⁸ Proizvoljnu dataciju 500.-1500. godine daju primjerice Maurice Hilin i Karl Langosch; F.E. Harrison, pak uzima godinu kad su Germani prešli Dunav, odnosno kad Ambrozije postaje milanskim biskupom za početak, a za kraj smrt velikana Petrarke, dakle 374.-1374., K. P. Harrington uzima za početak godinu odstupanja s vlasti tzv. posljednjeg rimskoga cara Romula Augustula, a za

⁹⁵ Clemens, R, Graham, T; *Introduction to manuscript studies*. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2007. str. 171., 172.

⁹⁶ Nagy, J.; *Nacrt latinske paleografije*. Zagreb : Narodne novine, 1925., str.88.

⁹⁷ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

⁹⁸ Curtius, E., R.; *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* / 7. Aufl. - Bern : Francke Verlag, 1969.

kraj tisućitu godinu nakon, to jest 476.-1476.⁹⁹ Moramo također imati na umu da kod nekih filologa kršćanska književnost uključno/isključno ulazi u posebnu kategoriju.

Još je možda teže odrediti kraj razdoblja jer značajke srednjovjekovnog latinskog protežu se još duboko u XV. st., doba poznato kao humanizam i renesansa, odnosno moderno doba. Svatko tko proučava humanizam ne smije ignorirati glavne značajke, najvažnije autore i djela srednjovjekovnog latinskoga. Teme i ideje su, naime vrlo slične i u srednjovjekovnoj latinskoj književnosti i u humanizmu, npr. *Alexandreis* Waltera Chatillona (prema nekim filolozima ulazi u kanon srednjovjekovnih djela, prema drugima u kanon humanističke književnosti) stilski je podudarna s Petrarkinom *Afrikom* (prema nekim filolozima ulazi u kanon humanističkih djela, dok drugi svrstavaju u srednjovjekovni kanon), a tema *miseria condicionis humanae* provlači se kroz oba razdoblja. Razlike u jeziku razvijenoga srednjega vijeka (od XII. st) i njegovoj ortografiji, sintaksi, morfologiji i leksiku u odnosu na jezik humanizma minimalne su.¹⁰⁰

3.2. Razvoj jezika

Do VIII. st. književni (klasični) je latinski u kontinentalnom dijelu Europe pod velikim utjecajem govornih (romanskih) jezika, s lošom gramatikom i sintaksom, a posebice ortografijom (kolebanje u/o, i/e, v/b, ti/ci/si, c/s i sl.). Reforme ortografije započele su već s Pipinom Malim (750.-768.), a njegov sin Karlo Veliki (768.-814.) proširio ih je. On je, naime donio odluku da mora postojati škola uz svaku katedralu i u svakoj opatiji – sjeme kasnijih sveučilišta u XIII. st. Stanje latinskog u drugim krajevima Europe vjerojatno nije bilo tako loše budući da Karlo dovodi učitelje iz Lombardije i Britanskog otočja. Glavna zadaća je bila ne samo proučavanje i podučavanje kršćanskih pisaca nego i rimskih, što je dovelo do ponovnog interesa za antičku književnost i kulturu.¹⁰¹ Posljedica je tog pokreta nazivanog *karolinška renesansa* i pojava novog pisma *karoline*. Prizovimo u pamet velikoga Alkuina, *Meister* Erkharta, Petra Đakona. Nažalost Karlovi nasljednici Ludovik Pobožni i Karlo Ćelavi, ostale da ni ne spominjemo, nisu imali niti interesa niti moći pothvat nastaviti te je

⁹⁹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁰⁰ Ijsewijn, J.; *Companion to neo-latin studies*. Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.

¹⁰¹ Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.,

stanje ostalo više-manje nepromijenjeno, a centri književnosti su postale benediktinske opatije, primjerice Fulda, St. Gall, Reims, Metz i dr.¹⁰² Latinski je od doba Karolinga učen jezik. Karolinška renesansa stvara romansko-germansku kulturu koju prenosi crkva, premda joj je izvorna svrha bila spašavanje latinskog od daljnjeg urušavanja i nerazumljivosti.¹⁰³

Nakon Karla Ćelavog carstvo se konačno raspalo, a glavnu riječ vodi Saksonska Njemačka. Njezin vladar Oton I. Veliki (936.-973.) proširio je vlast, anektirao Italiju i podložio Poljsku i Ugarsku. Njegov rad nastavili su i nasljednici, posebice Oton III. (980.-1002.), koji je započeo *renovatio imperii Romanorum*. To je bilo plodno tlo za razvoj znanosti i umjetnosti, u to doba dolazi do velikog uzleta nastanka djela, među kojima i prva poslijeantička drama.¹⁰⁴ Ovaj umjetnički procvat u vrijeme mira i društvene stabilnosti naziva se *otonska renesansa*: ona je udarila temelj monastičkoj reformi u XI. st., koja će pak dovesti do velikog preporoda i općeg rasta u kasnom srednjem vijeku.¹⁰⁵

Latinski jezik je svim spomenutim događajima dobio na prestižu i kod neromanskog stanovništva; priučen je kod Germana, Slavena i Mađara i postao sredstvo međunarodnog kontakta i „više civilizacije“.¹⁰⁶ Govorio se u srednjem vijeku kao *lingua franca*, ali različitim izgovorom, ovisno o jezičnim promjenama u romanskim jezicima koje vuku svoje korijene u vulgarnome latinitetu ili materinjem jeziku barbarskih naroda. Najveći utjecaj govornih jezika (uključujući vulgarni latinitet) na srednjovjekovni latinski je svakako prozodija i upotreba dinamičkog naglaska, što je naročito vidljivo u poeziji.¹⁰⁷

Leksik se konstantno širio zbog prilagodbe zahtjevima kako religije, tako i znanosti u razvoju, počevši od prava i medicine nadalje. Često već korištene riječi dobivaju novo značenje (npr. *rotulus*), neologizmi nastaju od postojećih korijena riječi (npr. *impeccantia*), nekad kao posuđenice iz vernakularnih jezika (npr. *wantus* od francuskog *quant*).¹⁰⁸

¹⁰² Sidwell, K.; *Reading medieval Latin*. - Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2006.

¹⁰³ The Oxford handbook of medieval Latin literature / uredili Ralph J. Hexter i David Townsend. - Oxford ; New York : Oxford University Press, cop. 2012.

¹⁰⁴ Hrotsvitha Gandeshemensis (cca.935.-973.) – opatica iz sjeverne Njemačke, povjesničarka, napisala je šest drama po uzoru na terencijeve komedije. Gallicanus prva drama na latinskom jeziku nakon pada carstva.

¹⁰⁵ Sidwell, K.; *Reading medieval Latin*. - Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2006.

Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.,

¹⁰⁶ Ijsewijn, J.; *Companion to neo-latin studies*. Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.

¹⁰⁷ The Oxford handbook of medieval Latin literature / uredili Ralph J. Hexter i David Townsend. Oxford ; New York : Oxford University Press, cop. 2012.

¹⁰⁸ Ibid.

U XII. st. latinski je govorni jezik sveučilišta, a time nositelj svega znanja, kulture, civilizacije i vlasti.

3.3. Kršćanstvo i utjecaj na jezik

Velik utjecaj u Europi na kulturu i civilizaciju, pa tako i jezik, imaju kršćani i kršćanstvo. Mnogi filolozi i teoretičari književnosti, možda s pravom, kršćansku književnost stavljaju u posebnu kategoriju, no isprepletenost društva i religije kroz povijest je neporeciva.

Kršćanski se latinski, kako navodi Palmer, razvio u malim skupinama, sekludiran od svijeta i „šifriran“, time gotovo nerazumljiv ostalima,¹⁰⁹ a kad je kršćanstvo preuzelo veću ulogu u društvu svojim jezikom je obojalo i jezik društva. Kršćanski latinski pokazuje velik utjecaj i pečat grčkog jezika, baš kao u predciceronovsko i ciceronovsko vrijeme preuzimanje helenističkih izraza u latinsku retoriku. Kršćanskom latinitetu pak ton daje biblijski grčki *koine*, s utjecajima hebrejskog.

Kako je to jezik promijenjena leksika, sintaktičkih pa i morfoloških pravila, smatra se posebnim jezikom – tzv. *Sondersprache*. Odlikuju ga u prvom redu brojni kalkovi i pojmovi koji se nazivaju *kristijanizmi*. Nabrojimo samo neke od najčešćih: *angelus*, *apostata*, *apostolus*, *baptisma*, *clerus*, *diaconus*, *ecclesia*, *episcopus*, *presbyter*, *martyr* itd. Brojni su i neologizmi kao *trinitas*, *incarnatio*, *tribulatio*, *salvatio* i dr.; čest je pomak značenja, pri čemu se gubi izvorno semantičko značenje riječi, npr. *sacramentum* u klasičnom latinitetu označava zakletvu vojnika, dok u kršćanstvu označava obred ili predmet „vidljivog Božjeg prisustva“. Zanimljiva je pojava da se brojni pojmovi već postojeći u latinskome jeziku ipak ne prihvaćaju u kršćanski latinski, niti dolazi do pomaka značenja, nego prevladava grecizam odnosno hebrejizam; primjerice *propheta* se ne zamjenjuje riječju *vates* ili *ecclesia* s *templum*.¹¹⁰

¹⁰⁹ Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

¹¹⁰ Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

4. Opće značajke srednjovjekovnoga latinskog jezika

Ono što razdvaja latinski srednjega vijeka od jezika korištenog u drugim razdobljima je istovremeno i lako i teško definirati. Lako je uočiti izražene pogreške koje antički gramatičari nazivaju barbarizmi, solecizmi, metaplazmi i razne novonastale govorne figure.¹¹¹

Morfološke nepravilnosti vulgarnog latinskog nastale urušavanjem obrazovnog sustava i govornim (proto)romanskim jezicima gotovo u potpunosti nestaju karolinškom reformom, ali zbog velikog utjecaja patristike i činjenice da se latinski učio iz stihovanih gramatika i mnemotehnikama, a ne na originalnom tekstu, sintaktičke nepravilnosti¹¹² više-manje ostaju, prvenstveno u sintaksi zavisno-složenih rečenica gdje se gube mnogi veznici, a mnogi postaju sinonimi te se koriste na drugačiji način npr. *quod* i *ut* ponekad s *quia* i *quomodo*. Najočitija razlika je gubitak konstrukcija akuzativa s infinitivom i nominativa s infinitivom ili ako se koristi onda je to nesigurno, najčešće s ubacivanjem veznika *quod* nakon glavnog glagola, a prije akuzativa i infinitiva kao već svojevrsni refleks i dr.¹¹³

Iako su pisci naučili i ovladali latinskim, njihov um još uvijek razmišlja na njemačkom, talijanskom ili francuskom, a to je vrlo dobro vidljivo u stilu, kako poezije, tako i proze. Ipak su „barbarski“ narodi vještije ovladali latinskim jezikom od Romana, što i suvremenici svjedoče, kako Germani znaju bolje latinski i ismijavaju Talijane.¹¹⁴

Kasni srednji vijek razvija poseban tzv. *gotički* ili *pariški* latinski: učen, umjetan, standardan jezik koji je postao sinonim za latinski srednjega vijeka uopće. Razlikuje se po sintaksi, vokabularu, retoričkim i poetskim sredstvima.¹¹⁵ Komunikacijsko je sredstvo sveučilišta gdje koriste dvije vrste tog posebnoga latinskog, svaki sa svojim nijansiranim razlikama, teološki i filozofski.¹¹⁶

¹¹¹ Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.

¹¹² Ijsewijn, J.; *From gothic to humanistic latin // Companion to neo-latin studies*. Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.

¹¹³ The Oxford handbook of medieval Latin literature / uredili Ralph J. Hexter i David Townsend. Oxford ; New York : Oxford University Press, cop. 2012.

¹¹⁴ Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.,

¹¹⁵ Ijsewijn, J.; *Companion to neo-latin studies*. Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.

¹¹⁶ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

Izdvojimo i jezik birokracije, koja je doživjela veliki procvat u kasnom srednjem vijeku, često nazvan kancelarijskim. Najpoznatiji, a ujedno i najraniji je tzv. *stilus curie Romane*, nastao i korišten na dvoru rimskog biskupa. Širi se iz papinske kurije u ostatak europske administracije te postaje uobičajen jezik i stil administracije. Velika većina isprava pisana je u obliku pisama – *modus epistolaris*. Utvrđena je stalna struktura takvih spisa, njezini dijelovi, formule pozdrava, invokacije, prošnje, zahvale i dr. Koriste se također monogrami kao svojevrsni potpis odgovorne osobe, te naravno pečat utisnut najčešće u vosku, za važnije isprave u metalu.¹¹⁷ Cijela administrativna struktura zahtijevala je i nove nazive službi i službenika. Najčešći nazivi službenika su *cancellarius*, *signarius*, *cartigraphus* i sl. Svaki dvor i crkvena institucija imala je svoj arhiv, odnosno mjesto (najčešće ormar, u većim središtima posebna prostorija) za čuvanje spisa koje se u izvorima naziva *cartarium*, *archivum*, *scrinium* i sl.¹¹⁸

Nakon monastičke reforme XI. st. dolazi do male renesanse XII. st., kad Francuska postaje centar političke i vjerske moći (protupape), a samim time književnosti i učenosti. Važno je također središte Bologna u Italiji, čijoj organiziranoj školi 1158. godine car Frederik I. daje dozvolu za razvoj sveučilišta, što će imati trajne posljedice na znanost i kulturu Europe uopće. Pojava književnosti na narodnom jeziku u XII./XIII. st. ne uznemirava književnost na latinskom koja upravo doživljava svoj procvat.¹¹⁹ To je doba nove veze s antikom: naime, u srednjem vijeku se antički autori nisu toliko čitali u originalu nego većinom u sažecima i parafrazama. Dominikanci (OP) su se istaknuli kao prenositelji tog učenjaštva: dozovimo u pamet Tomu Akvinca, Alberta Velikog, Katarinu Sijensku i dr. Najviše se proučava Aristotel (u prijevodima naravno) kao predmet skolastike, potom Plinije, Vergilije i Ovidije.¹²⁰ U tom okruženju pojedinci se vraćaju klasicizmu što dovodi do pojave humanizma; ti pojedinci se pojavljuju u Italiji nakon 1300. godine, a dalje u Europi sve kasnije, npr. u Švedskoj se humanizam pojavljuje tek u XVI. st. Doba je to koje se ne može lako svrstati niti u kategoriju srednjega vijeka niti u kategoriju novoga vijeka, iako se uvriježilo velikane tog doba nazivati

¹¹⁷ Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. - Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1)

Za više o srednjovjekovnim ispravama i diplomaciji v. Stipišić, J. ; *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi : latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija*. - Zagreb : Školska knjiga, 1972.

¹¹⁸ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹¹⁹ Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.,

¹²⁰ Ibid.

humanistima, kasniji humanisti XV. st. bez problema i ikakve sumnje svrstavaju Dantea i Petrarku među srednjovjekovne autore.¹²¹

4.1. Ortografija

Neujednačenost pisanja glasova i riječi u latinskom jeziku vidljiva je još u antici, dovoljno je da promotrimo sačuvanu neslužbenu korespondenciju ili grafite. Trend se nastavio i kroz rani srednji vijek kada je pismenost općenito bila ugrožena. O jeziku toga vremena svjedoče nam prvenstveno epigrafski natpisi na sarkofazima ili sačuvanom liturgijskom namještaju (ciboriji, oltarne pregrade s plutejima i arhitravima, korske klupe, baptisteriji i dr.).¹²²

Gruba podjela srednjovjekovnog latiniteta s obzirom na ortografiju bila bi trojaka: predkarolinško i karolinško doba, otonsko razdoblje (prijelazno), razdoblje od XI. st.

Najčešće odstupanje od klasične ortografije jest nesigurnost oko pisanja *h*. Često se ne piše, ali još češće se piše gdje ne treba, npr. *hostium/ostium*, *asta/hasta*, *haudeo/audeo* i sl.¹²³ Od karolinškog doba i reforme aspirirani konsonanti se u pravilu ne pišu *arciepiscopus*, *scola* i sl. Problem s aspiriranim guturalom *ch*, koji se pojavljuje pretežno u grecizmima, nastaje zbog varijacije izgovora, tako imamo varijante */archi/*, */arci/*, */arki/* u riječi *arhiepisopus*; kod *mihi* i *nihil* aspiracija davno u govoru ispala pa se uvodi pisanje ali nesigurno primjerice: *michi*, *mici*, *mizi* i sl.¹²⁴ Aspiracija se nedosljedno piše i kod drugih glasova, tako se ravnopravno zamjenjuju *f/ph* i *t/th*. Grafem *z*, rijedak u klasičnoj ortografiji (samo u grecizmima), čest je u srednjovjekovnoj ortografiji latinskoga i u pravilu označava glas */c/*;

¹²¹ Ijsewijn, J.; *From gothic to humanistic latin// Companion to neo-latin studies*. Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.

¹²² Više o latinskoj epigrafiji u antici i ranom srednjem vijeku u Europi i Hrvatskoj v. Bloch, R.; *Latinska epigrafika* / prevod Anka Milošević. Beograd : Arheološko društvo Jugoslavije, 1970.; Delonga, V.; Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj; [crteži i dokumentacija Maja Fabjanec, Marko Rogošić ; fotografije na tablama Zoran Alajbeg ; fotografije u tekstu Nenad Gattin]. - Split : Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996. - (Monumenta medii aevi Croatiae ; 1); Delonga, V., Jakšić, N., Jurković, M.; Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj /. Split : Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2001.

¹²³ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. Norberg, D.; Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), pp. 284-302.

¹²⁴ *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

usporedimo npr. cruce – kreuz, cedula – zettel; glas /c/ nekad se piše i kao *ts*, ali ta je varijanta rjeđa.¹²⁵ Grafem *z* često stoji i umjesto klasičnog *di* zbog glasovne promjene u izgovoru i nedostatka grafema kojim bi se taj palatalizirani glas zabilježio, primjerice *zabolus* (diabolus), *zeta* (diaeta).¹²⁶ Vidljiv je i odraz govornih jezika pa npr. Talijani (ne)pišu udvojene konsonante *asumpti* ili obratno *stillus*, dok u francuskom često stoji *x* umjesto *s*, npr. *melox/melos*. pod ovaj utjecaj možemo navesti i zamjenu nazala *m/n*. Kod skupine nazala je postalo gotovo pravilo da se umeće *p* (ponekad i bezvučno *b*). Nije objašnjena ta pojava, no najvjerojatnije u latinski dolazi iz francuskih vernakularnih jezika.¹²⁷ Sam Alkuin upozorava da se *p* između *nazala* i *t,s,n* ne piše.¹²⁸ Konsonantske skupine se najčešće pojednostavljaju, najpoznatiji primjer toga je svakako skupina *ct* koja se u srednjem vijeku, ali i humanizmu uobičajeno piše samo kao *t*, primjerice *autor/auctor*. Zbog promjena u izgovoru u vulgarnom latinskom i palatalizaciji često se piše *-ci-* umjesto *-ti-* ispred vokala i obratno, a ta praksa ostaje sve do u XV. st., kad se u zreom humanizmu i to istiskuje iz upotrebe. Kako u srednjem vijeku nije bilo dobrog poznavanja grčkog jezika, osim grafema *z* nepravilno se koristi i grafem *y* i to ne u izvornom izgovoru /ü/ nego kao zamjena za glas /i/, odnosno poluglas /j/; to će biti prisutno u praksi sve do XIX. st. Nije se raspoznavala razlika u grafiji između *i/j* i *u/v*, a dva *u* se često pišu kao *w*. Ipak najočitije odstupanje od klasične ortografije je pisanje diftonga. Proces monoftongizacije diftonga u latinskomu je počeo još u doba republike, da bi do kraja antike bio u potpunosti dovršen, a time je nastao i problem pisanja diftonga. U pravilu se pisao onaj glas koji se izgovarao, kod učenijih pisaca nalazimo upotrebu diftonga, jamačno po uzoru na antičke izvore, ali ta upotreba je nesigurna, te često stoji *ae* na mjestu *oe*, ili gdje bi trebao biti grafem *e* pod utjecajem hiperkorektivizma piše se diftong. Do 1100. godine većina ortografskih odstupanja su izašla iz upotrebe osim monoftongizacije *ae/oe* u *e* i obratno, zamjene *ae* umjesto *e*. Sve do klasicizma XVIII. st. grafem *e* se u pravilu uvijek piše umjesto *ae* i *oe*, ponekad i tzv. *repato e* (*caudata*), tj. *e*-cedilla, *ç* koje se zadržava u upotrebi, po nekim autorima, sve do XVI. st.¹²⁹, ali i puno dulje.

¹²⁵ Ibid.

Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

¹²⁶ *Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide* / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

¹²⁹ *Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide* / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

4.2. Leksik

Europa srednjeg vijeka daleko je od onoga kako je izgledala u doba Rimskog Carstva. Podijeljena u mnogobrojna kraljevstva koja su neprestano u sukobima, različite narodnosti i jezici, prometne veze zamrle, stoga ne čudi da je komunikacijski kaos u pojmovima po regijama vladao sve do humanizma, kad je Georg Agricola ustalio opću terminologiju u svojim djelima.¹³⁰ Za označavanje posebnih objekata, osobina, procesa specijalisti su morali skovati nove riječi i izraze – neologizme, ili češće dati već postojećim riječima novo značenje – tzv. semantički pomak.

4.2.1. Tvorba riječi

Učenjaci srednjega vijeka često pri tvorbi novih pojmova posežu za klasičnolatinskim korijenima, rjeđe iz govornog jezika.¹³¹ Nazivi novoizmišljenih predmeta (nepoznatih u antici) mogu imati zaista najrazličitije porijeklo, primjerice *pavesii* – štit konstruiran za obranu od samostrijela, naziv dobio po gradu Paviji u Italiji i sl.¹³² U tvorbi riječi koriste se novi ili rijetko korišteni sufiksi, prefiksi i čestice. Imenski pojmovi najčešće filozofskog ali i drugog područja značenja - *abstractiva* - tvore se završetkom na *-tudo*; deminutivi i pridjevi tvore se završetkom na *-bilis*, *-bundus*; prilozi, pak na *-im*, *-ter*; ustalili su se denomativni oblici 1. konjugacije kao što su *custodiare*, *minorare*, *amaricare*, *fabricitare* i dr.¹³³ Supstantiv *-alitas* preuzima mjesto klasičnolatinskog *-alis*, npr. *carnalitas*, a imenice sa završetkom *-tas* se preferiraju pred drugim sinonimima: *realitas*, *principalitas* i sl.¹³⁴ Primjer *martyrizare* spada u skupinu glagola tvorenih sa završetkom na *-izare* koji se dodaje na imenicu; isti je slučaj i s nastavkom *-are*, npr. *presbyterare*.¹³⁵ Zanimljiv je razvoj nastavka *-arius* koji se izvorno koristio za tvorbu pridjeva u značenju od čega je što, odnosno čemu pripada, a kasnije dobiva značenje osobe koja nešto radi ili obavlja kakvu dužnost, npr. *tabernarius* (obrtnik), *cultellarius* (nožar) i sl.¹³⁶ U novokovanice svakako se ubrajaju i valute,

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

¹³² Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. Norberg, D.;

¹³³ Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

¹³⁴ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. Norberg, D.;

¹³⁵ *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

¹³⁶ Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

monetarne vrijednosti, mjere i dr. U VI. i VII. st. glavni novac u uporabi je *solidus*, na kraju VIII. pretežno srebrni *denarius*; svi oni nose imena i vrijednost po mjestu kovanja, tako dakle *denarii Imperiales* iz sjeverne Italije, *denarii Parisiensis* iz Pariza i sl. U XIII. st. pretežno veliki srebrnjaci pod nazivom *grossus* u južnoj Italiji i jugoistočnoj Europi (naši prostorima) koristi se naziv *perperum* od bizantskog *hyperperon*, također vrlo kompliciran venecijanski sustav *libra grosorum ad aurum* izražen zlatnim dukatima, ali dijeljen na srebrne groše.¹³⁷ Bolonja kao središte pravnih znanosti iznjedrila je različite priručnike u sklopu razvitka nove vještine *ars dictaminis ili ars notaria*: oni sadrže teoriju temeljenu na kršćanskom poimanju svijeta i grada/komune s mnoštvom praktičnih detalja npr. formulari za isprave ili pisma potestata, većina ih je nastala u XIII. i XIV. st., dakako obiluju novokovanicama. Razvoj sveučilišta i znanosti također je dao svoj obol riječima kao što su: *universitas, collegium, facultas, administrator, rector, professor, temptator, baccalarius, doctoratus* i dr.¹³⁸

Novokovanice i posuđenice što se tiče vernakularnog porijekla, najčešće su iz germanskih jezika, slabije iz francuskog i arapskog; ima i primjera kao naziv *cattus*, u upotrebi od II. st. za mačku, nepoznata je porijekla.

4.2.2. Posuđenice

Prodor nekih germanizama posvjedočen je još u doba antike u vulgarnom latinskom: oni su se zadržali kao uobičajen latinski vokabular. Ista je situacija i s većinom pojmova iz grčkoga koji su u latinskome još iz antike u upotrebi, npr. *ancora* (sidro) ἄγκυρα, *dolo* (jedro) δόλων, *naucerus* (kapetan) ναύκληρος, *nauta* (mornar) ναύτης, *prora* (prednji dio broda) πρῶρα; rjeđi su pravi latinski izrazi *arbor, funis, gubernator, puppis, velum*. U području brodarstva i pomorstva osim imena i pojmova iz grčkoga i klasičnolatinskoga u srednjem vijeku u uporabi je velik broj posuđenica iz arapskog s brojnim izvedenicama – *galea-galeacela, galioto* i sl. Bilingvizam obrazovanih i ne samo njih, jer latinski se govorio i u trgovini i sličnim međunarodnim zanimanjima, unijelo je mnoge posuđenice i iz poslovnog jezika trgovine (najčešće iz grčkoga, ali i iz arapskog jezika), npr. *avarea/avaria* od arapskog *awar*, *magasinus* od arapskog *makhzan* i sl. Zanimljiv je i primjer koji je napravio krug:

¹³⁷ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999. Norberg, D.; Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. - Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicae Spalatensis ; 1)

¹³⁸ Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

izvorno *barellus* u klasičnom latinskom preuzet iz germanskog ili keltskog posvjedočen i kao *busselus*, razvojem jezika postao je dio francuskog jezika uz naravno pripadajuće jezične promjene kao oblik *boissel*, odakle je ponovno preuzet u latinski u srednjem vijeku kao mjerica - *butticula*. Riječ *guarda* i njezine izvedenice su germanizam koji se češće upotrebljava u obliku, prošavši kroz prizmu francuskog, *wardia* i tomu sličnoj ortografiji.

4.2.3. Pomaci značenja

Iako primjerice *consuetudo* nije promijenilo značenje od antike kao običajno pravo u srednjem vijeku, ili *mandatum* u istom značenju, pozamašan postotak latinskog vokabulara je, ili djelomično (uz nove oznake zadržava i stare) ili u potpunosti (gubi stare i prima nove oznake) promijenio značenje. Pomak značenja je možda najočitiji u onom vokabularu koji se najčešće i koristio, a to je ratna oprema; klasičnolatinske riječi dobivaju nove predmete koje označuju tako npr. *clipeus* – parma (naziv za vrstu štita prema gradu u kojem je nastao), okrugli štit; *pelta* – srpasti štit, *scutum* – ovalni štit; *spatha* (u srednjem vijeku i u obliku *pata*) u klasičnom latinitetu označava dugi mač konjice, dok u srednjem vijeku postaje istoznačnica *gladius*, *ensis* tj. sinonimi za mač bilo koje vrste; *cultellus* gubi značenje kratkog vojnog mača i postaje bodež ili češće, općenito nož za svakodnevnu uporabu.¹³⁹ Do većih promjena u značenju došlo je i u skupini riječi koje označavaju dijelove tijela tako npr. *coxa* (kuk) poprima značenje klasičnolatinskog *femur* (bedro), i sl.¹⁴⁰ Također brojnije promjene zahvatile su i nazive obrta i poslodavaca. Poznat je primjer *carpentarius*, u kasnom srednjem vijeku označava stolara, no u klasičnom latinskom označava osobu koja proizvodi kola/kolara, zato se u Vulgati Isus i Josip nazivaju *fabri*.¹⁴¹ Navedimo još nekoliko primjera iz drugih semantičkih skupina: *viaticum* (putni trošak) dobiva značenje put (viaggio u talijanskom); koristi se *causa* umjesto *res*; *senior/ser* gubi komparativno značenje i supstantivira se kao osoba visokoga poštovanja. Dolazilo je i do jezičnih promjena uz pomake značenja, primjerice *fortia* umjesto *fortitudo* (talijanski forza).¹⁴²

¹³⁹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁴⁰ Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

¹⁴¹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁴² Ibid.

Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

Manuel pratique de latin medieval. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

Nerijetko su, bilo zbog stilskih, bilo zbog nekih drugih razloga korištene izvedenice klasičnolatinskih pojmova bez promjene značenja: npr. *mentio*=*mendacium*, *ianuarius*=*ianitor*, *properare*=*appropinqare* i dr.¹⁴³

Svakako jedna od značajki dobrog dijela srednjovjekovnih tekstova zamornost je stila. Često ponavljanje, nizanje uz nedovoljno ili pak uz previše stilskih sredstava, nesigurnost značenja i potreba za njegovim pojačanjem, ali i nepoznavanje većeg opsega latinskog vokabulara dovodi do toga da se stalno koriste izrazi kao *item*, *amplius*, *praeterea* i sl. Često je nagomilavanje formulaičnih izraza, no nerijetko ta gomilanja nisu istoznačnice nego imaju nijansirano značenje, što je izuzetno bitno u pravu ili poslovanju.¹⁴⁴

4.3. Morfologija

Srednjovjekovni je latinski preuzeo neke promjene u morfologiji od vulgarnog latinskog, no do IX. st. i karolinške renesanse većina nestaje. Nekoliko je samo pojava uobičajeno, a odstupaju od morfoloških normi klasičnog latiniteta.

U imenima to je promjena roda, broja i deklinacije: npr. grecizmi srednjeg roda na *-ma* najčešće se dekliniraju po 1./a-deklinaciji kao *dogma*, *chrisma* i sl. Česta su brkanja 2./o-deklinacije i 4./u-deklinacije, tako ćemo češće naći oblik *gradus*, umjesto *gradus* za acc. pl. ili *genuorum* mjesto *genuum* za g. pl.

U glagolima je uočljiva nekonzistentnost u konjugaciji, to jest glagoli često neke oblike tvore po nekoj drugoj konjugaciji, primjerice *congregendum* mjesto *congregandum* u gerundskom obliku, *rogitus* mjesto *rogatus* za ptcp. i dr. Najveća odstupanja su ipak uočljiva kod deponentnih i semideponentnih glagola, većinom se tretiraju kao aktivni, no ponekad zbog hiperkorektnosti dolazi do obratnog: *celerari* umjesto *celerare*, *penetrabatur* umjesto *penetrabat*; češće se koriste aktivni oblici glagola poput *minari*, *gredi* i sl.: *minat* umjesto *minatur*, *adgrediebant* za *adgrediebantur* i dr.

¹⁴³ *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

¹⁴⁴ *Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide* / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

Važno je imati na umu da se uz ove izmijenjene oblike paralelno koriste i klasičnolatinski.¹⁴⁵

4.4. Sintaksa

Najveća odstupanja srednjovjekovnog latinskoga od klasičnog vidimo u sintaksi, i to na mikrorazini kao npr. rekcija glagola ili prijedloga, te na makrorazini kao npr. konstruiranje zavisno-složenih rečenica. Iako su brojne od tih promjena vidljive u vulgarnom latinskom, svoj iskristalizirani oblik dobivaju u srednjovjekovnom, zahvaljujući govornim jezicima u kojima je taj proces raspada gramatičke strukture latinskog jezika dovršen i kao govorni jezik vrši velik pritisak na pisani, latinski jezik.

4.4.1. Rekcija glagola

Kako je u vulgarnom latinskom, i govornim jezicima sustav padeža nestao, a konstrukcije zamrle, tako dolazi i do nesigurnosti u primjeni rekcije u latinskom jeziku. Najbolji primjer su svakako glagoli koji uz sebe regiraju ablativ kao *fruor* i *utor*, oni u pravilu u srednjovjekovnom latinskom vežu akuzativ; slično je i s glagolima koji regiraju dativ: *persuadeam te* umjesto *tibi*. Kod prijelaznih glagola dolazi do opće pojave da uz sebe vežu prijedloge, npr. *timere ab aliquo* umjesto *timere aliquem*.¹⁴⁶

4.4.2. Neupravni govor i konstrukcije

Iako ova pojava nije isključivo vezana uz srednjovjekovni latinitet, ipak je jedna od njegovih glavnih značajki. Pod utjecajem patristike, koja je sama pod utjecajem Vulgate, u latinskom se koristi grčki način konstrukcije neupravnog govora, to jest umjesto akuzativa s infinitivom koristi se veznik i izrična rečenica. Dva su načina: veznici *quod*, *quia*, *quoniam* s

¹⁴⁵ Dinkova Bruun, G.: *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

¹⁴⁶ Dinkova Bruun, G.: *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

indikativom (rjeđe konjunktivom) i veznik *ut* s konjunktivom (rjeđe indikativom), pri čemu je važno napomenuti da vremena konjunktiva nisu vezana *consecutio temporum*.¹⁴⁷

4.4.3. Analitički oblici vremena

Pod utjecajem vulgarnog latinskog i govornih jezika pojavljuje se i pojava perifrastičnog konstruiranja vremena, prvenstveno perfekta, ali i futura, uz pomoćne glagole *habeo* i *sum*.¹⁴⁸ Dolazi i do pomaka prošlih vremena u pasivu, to jest semantički pomak, primjerice *amata est* ima prezentsko pasivno značenje a ne klasičnolatinski perfekt, dok *amata fuit* ima značenje perfekta pasivnog, a ne pluskvamperfekta (koji se gubi).¹⁴⁹

4.4.4. Članovi

Najveći problem pri prevođenju srednjovjekovnih latinskih tekstova svakako zadaju demonstrativne zamjenice. Proces slabljenja zamjenica u njihovu izvornom demonstrativnom značenju počeo je još u klasično doba, da bi do srednjeg vijeka u potpunosti izbrisao pokaznost i preuzeo funkciju člana u govornim jezicima. Zamjenica *ille* u vulgarnom je latinskom postala određeni član, što je u romanskim jezicima rezultiralo oblicima *le*, *el* i dr.: pod tim utjecajem se koristi u srednjovjekovnom latinskom, te je u pravilu ne prevodimo, budući da nema pokaznu funkciju nego samo pojačava imenicu. Neodređeni član, u romanskim jezicima *un*, *uno* i sl., preuzeo je latinski broj *unus* koji na kraju antike gubi brojčano značenje i postaje istovjetan s *quidam* u značenju „neki“. Osim spomenutih oblika vidljiva je i prekomjerna upotreba pridjeva *predictus*, *prenominatus* i sl. u značenju demonstrativa.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁴⁸ Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

¹⁴⁹ Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁵⁰ Ibid.

Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

Manuel pratique de latin medieval. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

4.4.5. Sintaksa padeža

U klasičnom latinskom usustavljena su pravila korištenja padeža imena u određenim značenjskim funkcijama, primjerice ablativ označava sredstvo ili društvo, akuzativ cilj, genitiv posvojnost i dr. Kako se kroz vulgarni latinitet u govornim romanskim jezicima sustav padeža raspao, tako su nestale i njihove značenjske funkcije, a zamjenjuju ih prijedložni izrazi, što je ušlo i u srednjovjekovni latinski.¹⁵¹ Sintaktički sustav genitiva zamijenjen je gotovo u potpunosti izrazom *de* + ablativ (prepozicija *da* <de+ad se koristi samo u Italiji i Dalmaciji),¹⁵² tako primjerice ono što bi bilo izrečeno partitivnim genitivom u antici, u srednjem vijeku stoji *de ligno*.¹⁵³ Slična promjena se dogodila i s akuzativom vremena i ablativom vremena i prostora, koji se miješaju. Zamijenjeni su prijedložnim izrazima vremena konstruiranim prijedlogom *ad* ili *de*, npr. *de nocte*. Ablativ kao padež u značenju instrumentala zamijenjen je izrazom *s ad*, iako nerijetko se instrumental izriče prijedlozima *de* i *in*.¹⁵⁴ *Dativus auctoris* je u potpunosti nestao te se koristi *per* za lice vršitelja radnje, slično kao u klasičnom latinskom *a/ab* + abl, npr. *per puerum nuntiatum est*.¹⁵⁵ Umjesto dativa indirektnog objekta stoji izraz *ad aliquem dicere* „govoriti nekome“. Prijedlog *cum*, osim društva, koristi se i za sredstvo što nema u klasičnom latinskom.¹⁵⁶ Uz već spomenute promjene dodajmo još i univerzalnu pojavu kad se instrumentalni gerund u ablativu koristi umjesto participa prezenta.¹⁵⁷

4.4.6 Hipotaksa i parataksa

U sintaksi rečenica primjećujemo dvije glavne promjene: korištenje drugih veznika za uvođenje zavisnih rečenica i nepostojanost sustava *consecutio temporum*.¹⁵⁸ Najveća odstupanja od klasične norme vidljiva su u konstruiranju upitnih rečenica. Glavni veznik upitnih rečenica postao je *si* (svakako preuzet analogijom iz pogodbenih rečenica) koji

¹⁵¹ Bulić, N., Šarić, M.,M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

¹⁵² *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.

¹⁵³ *Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide* / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

Bulić, N., Šarić, M.,M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Palmer, L., R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.

¹⁵⁸ Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17// Companion to the Latin Language*, ed. James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

zamjenjuje sve oblike klasičnog latinskog konstruiranih s *utrum, utrum..an, an, an non* i sl.¹⁵⁹ Veznik *quod* postaje univerzalni veznik namjernih, zahtjevnih i posljedičnih rečenica i zamjenjuje *ut*, iako je čest i veznik *quo*, ali bez komparativnog elementa pridruženog mu u klasičnom latinitetu. Klauzule kod rečenica bojazni u potpunosti su zamijenjene infinitivom, jer je lakše konstruirati *timemus subiugari* nego *timemus ne subiugemur*, pri čemu moramo prepoznati i imati na umu namjeru subjekta rečenice (što uzrokuje probleme učenicima latinskog u svakom dobu).¹⁶⁰ *Cum* gotovo gubi značenje veznika i zamjenjuje se drugim veznikom ili perifrastičnim izrazom, primjerice kod uzročnih rečenica umjesto *cum causale* uvijek se koristi perifrastični izraz *per hoc, quod* ili *quia*.¹⁶¹ Veznik *dum* zamjenjuje *cum* gotovo u potpunosti u svim njegovim porabama i stoji s konjunktivom. Sustav veznika *ut* i *ne* nestaje te se koristi *ut non* ili *ut nullus* umjesto *ne, ne quis*.¹⁶²

Promjene u sintaksi nisu konzistentne i variraju, ali neki obrasci su ustaljeni i univerzalni kroz cijeli period (pa čak i dalje), i kroz čitavu Europu. Svaki tekst, bilo poezija, bilo proza, koji sadrži barem neke od navedenih značajki, odmah ćemo, bez dvojbe, prepoznati kao srednjovjekovni, ali jednako ćemo tako bez problema razumjeti njegov sadržaj, baš kao što bi ga razumjeli Rimljani.

5. Liber de maleficiis

Liber de maleficiis – knjiga zločina je upisnik kaznenih postupaka, nastao kao popratni zapis sudskih postupaka, po standardu tadašnjeg protokola, ali i „potrebe da počinjena zlodjela ne ostanu pohranjena samo u nedovoljno pouzdanoj kolektivnoj memoriji, već i u državnim aktima, kao bilješka i opomena.“¹⁶³ Iz nje iščitavamo brojne povjesničarima, pravnicima i filozofima važne činjenice: sastav suda i dinamiku suđenja, pravne instrumente, penalnu politiku, o društvenim slojevima i načinu života komune te ističe likove i njihove

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.

¹⁶² Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide / uredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. - Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.

¹⁶³ Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de maleficiis" iz 1312-1313. godine*. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

genealoške veze, svjedočanstvo je posebnog jezika i žanra - vrijednog dokaza latiniteta na dalmatinskoj obali kasnog srednjeg vijeka.

Prvi spomen vođenja kaznenih registara u Dubrovniku nalazimo 1279. godine, kako navodi Čremošnik¹⁶⁴, no sačuvana su samo tri nastala do polovice XIV. st. To nikako ne znači da je Dubrovnik zaostajao za razvijenim komunama svojega vremena, dapače, u Veneciji najstariji fragmenti kaznenih rasprava su iz 1324. godine, jedina komuna, osim Dubrovnika, koja ima sačuvane spise prije XIV. st. s istočne Jadranske obale je Trogir.¹⁶⁵

Najstariji sačuvani kazneni registri Dubrovnika su spletom okolnosti završili u različitim serijama. Svesci iz 1284/85. završili su među *Diversa cancellariae*, objavljeni su u III. Knjizi *Monumenta historica Ragusina*.¹⁶⁶ Svesci iz 1312/13. završili su u seriji *Lamenta politica*, objavljeni su u časopisu *Radovi* Zavoda za hrvatsku povijest.¹⁶⁷ Ostatak iz 1348-1350. nalazimo u *Capitulum maleficorum et maledictorum tempore egregii et potentis viri domini Petri Justiniani honorabilis comitis Ragusii*, uvršten kao deseti svezak u *Lamenta criminalia seu Libri maleficiorum*.¹⁶⁸

Izvornik zbirke *Liber de maleficiis* iz 1312/13. čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku pod signaturom HR – DADU, *Lamenta politica*, ser. 19, sv. 1, *Liber de maleficiis* 1312-13.¹⁶⁹ Punim naslovom „*Liber de maleficiis (sic!) et dampnis datis tempore nobilis viri domini Bartholomei Gradonico honorabilis comitis Ragusii in suo secundo regimine. In millesimo CCCXII, indictione X, die XX mensis Iulii*“¹⁷⁰. U doba kneževanja Bartolomeja Gradoniga vođene su i druge knjige koje počinju na isti način.¹⁷¹ Manuskript je pisan

¹⁶⁴ Čremošnik, G., *Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva*, Beograd 1932, 21. prema Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine. *Radovi*, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

¹⁶⁵ Barada, M.; *Trogirski spomenici- Monumenta Traguriensia, II. Zapisnici sudbenog dvora općine trogirske, I*, Zagreb, 1951.

¹⁶⁶ Zapisni notara Tomazina de Savere (1284-1286) ; Zapisni notara Aca de Titullo (1295 - 1297) / prepisao i pripremio Josip Lučić. - Zagreb : JAZU, 1988. - 394 str. ; 24 cm . - (Monumenta Historica Ragusina ; knj. 3)(Notae et acta cancellariae ragusinae = Spisi dubrovačke kancelarije ; 1)

¹⁶⁷ Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine. *Radovi*, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

¹⁶⁸ Za detaljniji pregled v. Lonza, N.; *Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje*//Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 41, 2003. str. 45-74

¹⁶⁹ Pregled arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske. Sv. 1 / glavni urednik Josip Kolanović. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2006.

¹⁷⁰ *Lamenta politica*, ser. 19, sv. 1, *Liber de maleficiis* 1312-13, f. 1 (Državni arhiv u Dubrovniku) u nastavku samo broj lista f. i slučaja c.

¹⁷¹ V. Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine. *Radovi*, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

kancelarijskom goticom sa svim pripadajućim pokratama i ligaturama. Riječ je o neuvezanu svešćiću od 46 papirnatih listova, a papir ima vodeni žig lukovice s četiri lista. Prazne strane su ff. 4', 28', 30', 42'. Posljednji zapis nije završen, što svjedoči da je samo fragmentarno sačuvan, kao prvi svešćić opsežnijeg djela. Tomu ide u prilog i to što je pokriven vremenski period od svega 9 mjeseci. Od 22. srpnja 1312. do 18. travnja 1313. svaki zapis je datiran, a početak svakog mjeseca istaknut. Ukupno je 87 zapisa, većinom kratkih i sažetih. Sadržavaju samo sažetak procesnih radnji, iskaze svjedoka i rezultat procesa, ako je do presude uopće i došlo. Zbog ovećih praznina s jedne strane i naguranog teksta s druge strane te odstupanja od kronologije zapisa (ff. 34', 43') možemo zaključiti da su zapisi pisani naknadno nakon procesa po diktatu ili skiciranom konceptu, a ne sinkrono s odvijanjem procesa. Tomu u prilog ide i čitkost, tj. urednost teksta gotovo bez ispravaka. Narušenost kronološkog slijeda vidljiva je u zapisima na ff. 15', 28', 29', 34'. Neki su zapisi prekriženi u cijelosti, neki djelomično, što možemo pripisati olakšanju snalaženja u građi: naime, slučajevi koji više nisu *sub iudice* križaju se.

Nema paginacije niti izvorne folijacije, kustode nisu vođene. Folijacija je naknadno dodana prilikom sređivanja arhiva. Od ornamentike se ističe svega nekoliko inicijala pisanih istom tintom, oznaka početka novoga mjeseca u riječi *Kalendae* (ff. 2', 7', 13', 16', 19', 28', 32', 43) i početak knjige na naslovnoj stranici u riječi *Liber*.

Ne znamo čijom je rukom pisan, pisar se navodi samo kao *cancellarius communis* (c 49, 73). Lonza i Janeković-Romer pretpostavljaju da je to ruka Albertina iz Cremona koji je te godine službovao kao dubrovački kancelar, a već 1315. kao notar za Curia Maior u Veneciji.

Dio je objavljen u DAD, serija 11 *Lamenti politici* sv. 1, a u cijelosti u samostalnom znanstvenom radu Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; Dubrovački "Liber de maleficiis" iz 1312-1313. godine. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

Što se sadržaja tiče, u izrečenim presudama prevladavaju fizički napadi. Od ukupno 87 tužbi, 57 (66%) odnosi se na fizički napad, još su dvije tužbe podnesene zbog prijetnji fizičkog napada. O uvredama je vođeno 10 slučajeva, o krađama 10 slučajeva, bilo da su to provalne krađe bilo ulične pljačke, 7 se odnosi na povredu gradskoga poretka, tj. prekršaji protiv norme o trgovini (varanje na utezima ili odbijanje kupoprodajnih ugovora), nevršenje porezne službe ili odbijanje državnog poslanstva.¹⁷² Dovršenih procesa izricanjem kazne ima samo 45, što je nešto malo više od polovice, dok o oslobađajućim presudama nemamo zapisa,

¹⁷² Usp. Ibid.

stoga je teško odrediti je li se neki slučaj okončao zbog nekog drugog razloga, a najčešće je to međusobna nagodba stranaka.¹⁷³ Kazne su pretežno novčane globe, izricane po procjeni sudaca prema propisima iz Statuta grada Dubrovnika koji je stupio na snagu 50-ak godina ranije; važno je napomenuti da kazne nisu male s obzirom na tadašnje prilike i životne troškove toga vremena. Iznosi su od 1 do 50 perpera za uvrede i fizičke napade¹⁷⁴, za krađu 300 perpera¹⁷⁵, a najviša globa je izrečena za odbijanje službe diplomatskog poslanstva od čak 500 perpera.¹⁷⁶ U dva su samo slučaja kazne drukčije prirode, jedna je gubitak službe, a druga izgnanstvo iz grada.¹⁷⁷

Sudski registri Dubrovačke komune s početka XIV. st., premda su nevelikog opsega, rijetki su sačuvani izvori za proučavanje kaznenoga prava i kriminaliteta, javnog života i društvene povijesti uopće.

Poznato je da su nakon XII. st. administrativne poslove sve više vodili školovani dužnosnici, pretežno iz Bolonje, te su u optjecaju i mnogi priručnici administrativne tematike; izuzetak nije ni Dalmacija koja je gajila žive veze s Italijom. Dubrovnik, kao jedan od centara na istočnoj jadranskoj obali, sigurno je do 1278. godine imao prvog profesionalnog notara: bio je to stranac magistar Tomazino de Savere iz Reggia u Lombardiji, a on je ujedno i tvorac prvih dubrovačkih arhivskih knjiga.¹⁷⁸

Ne znamo tko je napisao ovaj registar iz 1312./1313., navodi se samo kao *cancellarius communis*.¹⁷⁹ Lonza i Janeković-Römer pretpostavljaju da je to djelo Albertina iz Cremona koji je te godine službovao kao dubrovački kancelar, naime u ožujku 1312. Malo vijeće mu produljuje angažman na toj dužnosti, da bi se već 1315. navodio kao notar Curie Maior u Veneciji.¹⁸⁰ U svakom slučaju, već na prvi pogled, vidljivo je da je riječ o obrazovanom i krajnje profesionalnom pisaru.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Npr. cc. 7, 14, 16, 19, 18, 20 i dr.

¹⁷⁵ c. 62

¹⁷⁶ c. 56

¹⁷⁷ cc. 47, 55

¹⁷⁸ Statut grada Dubrovnika : sastavljen godine 1272. / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. - Dubrovnik : Državni arhiv, 2002., str 12.

¹⁷⁹ c. 49, 73

¹⁸⁰ Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine*. Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

Iako je „mala renesansa“ XII. st. unijela novu vezu s antičkim piscima, a time i s klasičnim latinitetom, ipak su neke značajke srednjovjekovnih jezičnih promjena ustrajale. U prvom redu su to ortografske razlike s obzirom na klasični latinitet. Dubrovački obrazovani notar piše u skladu s vremenom i praksom, stoga i nema nekih posebnosti ili odstupanja od već spomenutih ortografskih pravila srednjovjekovnog latiniteta.

5.1 Jezične značajke

5.1.1 Ortografija

Najčešće odstupanje od klasične ortografske norme je u pisanju diftonga; ponajvećma je riječ o pisanju jednoga grafema *e* umjesto dva kod diftonga *ae/oe*, a ta je praksa primjetna u više od 50 primjera (*predictis, multe persone, avarae, pena* i sl.).¹⁸¹ Obratno pak, da piše diftong na mjestu *e* ne nalazimo; ipak sustavno se koristi diftong *ae* ispravno u pisanju riječi *Kalendae* na početku svakog mjeseca.¹⁸² Slučaj dijereze pisar piše bez treme, ali je vidljivo iz prakse zapisivanja monoftongiziranog diftonga /e/ samo kao grafem *e* da se ne radi o diftongu (*Gruboe de Michaelae*).¹⁸³ U pisanju glasa /c/ između vokala vrlo je nesiguran, te često istu riječ piše različitim grafijama; najčešće su to zamjene skupine *-ti-* sa skupinom *-ci-* (*denunciat, mutilacio, terciam* i dr.).¹⁸⁴ pojavljuje se preko 30 puta. Glas /c/ nalazimo zapisan i kao *ç* u dva primjera: *sforçavit, sffaçare*;¹⁸⁵ pojavljuje se i jedna iznimka gdje koristi *-ti-* umjesto *-ci-*: *malefitio*.¹⁸⁶ Pojednostavljivanje konsonantskih skupina ili asimilacija je dosta česta pojava: *curtello/cultello*,¹⁸⁷ *coquus>cocus/coccus/cochus*,¹⁸⁸ *quondam>condam*,¹⁸⁹ *setembris/septembris*,¹⁹⁰ nesustavno pisanje geminata: *accusa>acusa*,¹⁹¹ *pallata>palata*,¹⁹² *decapillare>decapilare*,¹⁹³ *apprehendere>aprehendere*,¹⁹⁴ *gonnela>gonela*,¹⁹⁵

¹⁸¹ passim

¹⁸² f. 2', 7', 13', 16, 19', 28, 32', 43

¹⁸³ f. 4 c.6

¹⁸⁴ passim

¹⁸⁵ f. 9 c.16; f. 27' c.54

¹⁸⁶ f. 23' c. 49

¹⁸⁷ passim

¹⁸⁸ f. 46' c. 87

¹⁸⁹ f. 22' c. 47, f. 27 c. 54,

¹⁹⁰ passim

¹⁹¹ passim

¹⁹² f. 17 c. 36

¹⁹³ Passim; jedan slučaj s udvojenim *l* f.6' c.11

communis>*comunis*,¹⁹⁶ *sabbato*>*sabato*,¹⁹⁷ *quattuor*>*quatuor*,¹⁹⁸ često i *currere*>*curere* (ipak prevladavaju oblici s –rr-).¹⁹⁹ Nepisanje nazala između vokala i konsonanta: *transit*>*trasit*,²⁰⁰ *pensas*>*pesas*,²⁰¹ *lanterna*>*laterna*,²⁰² *pensum*>*pesum*.²⁰³ Pisanje aspiranata je također nesigurno: *spatha*>*spata*,²⁰⁴ *platea*>*plathea*,²⁰⁵ *pascha*>*pasca*,²⁰⁶ oblik *vlachus*, odnosno *vlacus* koristi podjednako u obje grafije, čak i unutar iste rečenice,²⁰⁷ slično i s pojmom *beccaria*, odnosno *beccarius*, pisanim i kao *becaria*,²⁰⁸ ili *becharia*,²⁰⁹ te *coquus* nepravilno pisanim kao *coccus*²¹⁰ ili *cochus*.²¹¹ Aspirat nikada između vokala nije zapisan samostalno: *nihil*>*nichil*,²¹² *nihilominus*>*nichilominus*,²¹³ osim u slučaju hiperkorektnog pisanja aspirata *h*, odnosno njegovo nepisanje gdje treba: *proicere*>*prohicere*,²¹⁴ *ostium*>*hostium*,²¹⁵ i obratno *hortum*>*ortum*,²¹⁶ *hortolanus*>*ortolanus*.²¹⁷ Pisanje okluziva između nazala je stalna pojava, vidljiva čak i u naslovu djela *dampnis*, brojni su primjeri, a najčešće se javlja kao particip pasivni glagola *condemno*, tj. *condempnatus*²¹⁸ i izvedenice istog korijena *indempnem*²¹⁹ i sl. Ova pojava je prisutna i kod sinkopiranih oblika, primerice *dompnium* od *dominum*,²²⁰ s jednim izuzetkom *condemnatus* pisanim bez okluziva između nazala.²²¹ Zamjene vokala nastale pod utjecajem govornog jezika nisu česte, ipak ima nekoliko primjera: zamjena e/i:

¹⁹⁴ passim

¹⁹⁵ f. 11 c. 20, f. 19' c. 43, f. 33 c. 64

¹⁹⁶ passim

¹⁹⁷ passim

¹⁹⁸ passim

¹⁹⁹ f. 5' c. 8, f. 22 c. 47, f. 24 c. 49, f. 27' c. 54

²⁰⁰ f. 21' c. 47, f. 41' c. 79, f. 46' c. 87

²⁰¹ f. 34 c. 66

²⁰² f. 21 c. 47

²⁰³ f. 31 c. 62

²⁰⁴ f. 9' c. 17, f. 10 c. 17, f. 21' c. 47, f. 22 c. 47, f. 22' c. 47, f. 23 c. 47, f. 27' c. 54

²⁰⁵ f. 22 c. 47, f. 22' c. 47, f. 25 c. 50, f. 26 c. 51, f. 34' c. 68

²⁰⁶ passim

²⁰⁷ Passim, f. 9' c. 17

²⁰⁸ f. 27 c. 53

²⁰⁹ f. 12' c. 23, f. 14 c. 26, f. 21 c. 47 et al.

²¹⁰ f. 46 c. 87

²¹¹ Ibid.

²¹² passim

²¹³ f. 46' c. 87

²¹⁴ passim

²¹⁵ f. 15' c. 19

²¹⁶ f. 29' c. 59

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ passim

²¹⁹ passim

²²⁰ f. 21' c. 47, f. 22 c. 47, f. 46 c. 86

²²¹ f. 29 c. 58

galea/galia, odnosno umanjenica *galeta*²²² (iako su oba oblika česta u srednjovjekovnom latinitetu i kao pravovaljani navode se u DuCange), *cercellos/circellos*,²²³ *calegarius/caligarius* (u svim padežima),²²⁴ *balistarius/balestarius*.²²⁵ Zamjena o/u: *octobris>octubris*,²²⁶ *mulina>molina*.²²⁷ Od ostalih zamjena vokala može se naći ponajviše u zanimanjima svjedoka, koji su redom obrtnici, čije nazive polatinjuje iz govornog jezika ili nesigurno ili neispravno zapisuje latinski naziv: *petrerijs/petrarius*,²²⁸ *becarius/becherius*,²²⁹ *calegarius/calegerius*,²³⁰ *porterijs/portorius*,²³¹ *cuperijs/cuparius*²³² i sl. Zamjene konsonanata su rijetke i većinom proizlaze iz nesigurnosti zapisivanja slavenskih imena latinskim pismom, a od pojmova koji se ne odnose na onomastiku može se naći primjer *ebriagus*,²³³ gdje je došlo do zamjene *c>g*, odnosno zvučnog konsonanta u bezvučni, što se sustavno primjenjuje. Grafem *y* piše nesustavno i vrlo rijetko, najčešće unutar osobnih imena, u pravilu je sustavno zamijenjen grafemom *i*: *presbyter>presbiter*,²³⁴ *scuaraguayta>scaraguaita*.²³⁵ Grafem *j* koji se uobičajeno u srednjem vijeku koristio za više namjena kao *i longa*, oznaka udvojenog *i*, ili početni grafem riječi na *i* koristi u svim navedenim oblicima; na početku riječi prevladava grafem *i* (*iudex*, *iusticiarius*) no ima i primjera gde koristi *j*: *janua*²³⁶ i u imenima (*Johannes*, *Jurcho*, ali *Iunius*); nesustavnost najbolje pokazuje primjer u dataciji: *ianuarii* koristi 9 puta, dok grafiju *januarii* 4 puta. Iako je prema DuCange i Niermayer jednako česta upotreba grafije *w* umjesto *gu* u posuđenicama, ovaj pisar sustavno koristi *gu*: *guardia*,²³⁷ *guaita*,²³⁸ *guarnaconus*.²³⁹ Od ostalih odstupanja nekoliko ih je koje možemo pripisati brzopletosti ili omašci pisara: *malefificiis* u naslovu,²⁴⁰

²²² f. 16 c. 34, f. 16' c. 35, f. 20 c. 44, f. 25 c. 50, f. 25' c. 50, f. 46 c. 86

²²³ f. 2 c. 2, f. 19' c. 43

²²⁴ passim

²²⁵ f. 2' c. 4, f. 3 c. 4,

²²⁶ passim

²²⁷ passim

²²⁸ f. 6' c. 11, f. 45' c. 85

²²⁹ f.12' c. 22, f. 23 c. 47, f. 29' c. 59, f.29' c. 60, f.35 c. 69

²³⁰ f. 6' c. 11, f. 7 c. 12, f. 8' c. 15, f. 10' c. 18, f. 13 c. 24, f. 15' c. 29, f. 18' c. 41, f. 29 c. 57, f. 35' c. 70, f. 37 c. 73, f. 43 c. 80

²³¹ f. 29 c. 58, f. 38 c. 74

²³² f. 27' c. 54

²³³ f. 23' c. 49

²³⁴ f. 8' c. 15, f. 35 c. 69

²³⁵ f. 5 c. 7, f. 7 c. 12

²³⁶ f.20 c. 44, f. 46' c. 87

²³⁷ f. 7 c. 12, f. 22' c. 47, f. 32' c. 63

²³⁸ f. 7 c. 12

²³⁹ f. 25 c. 50

²⁴⁰ f. 1

Golmbus – Golumbus,²⁴¹ *pur – puer*²⁴² nedostaje vokal unutar riječi, *curisset – cucurisset*,²⁴³ *Leonadus – Leonardus*²⁴⁴ nedostaje likvida unutar riječi, *scorcator – scortator*,²⁴⁵ *obnibus*²⁴⁶ omaške, *fili-filii*²⁴⁷ pisanje samo jednoga *i* kod imenica na –ius/ –ium. Ipak veliku pažnju treba posvetiti upotrebi grafema ç, tzv. *c-cedilla*. Teško je odrediti njegovu pravu glasovnu vrijednost jer ga pisar koristi veoma nesustavno, no ipak možemo naslutiti da ima veze s palatalima jer se najčešće pojavljuje u palataliziranim oblicima riječi i posuđenicama iz romanskih jezika. Najčešće ga nalazimo u onomastici: *Buçignolo, Çereva, Bodaça, Binçola, Çaruba, Çilla, Çuriça, Goçe* (pisano i kao *Goghe i Goze*), *Livaça, Marinçe, Menç, Poça* (pisano i kao *Poza*), *Scoçilica, Curçula* i dr. Od ostalih leksema nalazimo ga u: *asmança/asmançia, balçinella, çapa, çavaterius, çera, çercellos, cuçolus, culbaçerii, guarnaçonus, lançonus, laçerare, martiriçare, pleç/pleçaria, pellicarium, pescaniça, sforçare/sffarçare, sponçiam* i dr., imajmo na umu da se većina ovih riječi pojavljuje i u drugoj grafiji bez ç.

Može se zaključiti da nema odstupanja od ortografske norme toga vremena.

5.1.2. Morfologija

Što se morfologije tiče, nema većih odstupanja od norme klasičnog latiniteta, s nekoliko ustaljenih iznimaka karakterističnih za diplomatiku, pravni jezik, odnosno srednjovjekovni latinski uopće. Pomak vremena u pasivu, to jest particip perfekta uz prezent glagola *biti* predstavlja prezent pasivni, a particip perfekta uz perfekt glagola *biti* predstavlja perfekt pasivni, što je svakako najčešće odstupanje: *fratus fuerat*,²⁴⁸ *condempnatus fuit*,²⁴⁹ *factum fuit*,²⁵⁰ *confessus fuit*,²⁵¹ *extracte fuerunt*,²⁵² *recepte fuerunt*,²⁵³ *vulneratus fuisset*,²⁵⁴

²⁴¹ f. 2' c. 3

²⁴² f. 46' c. 87

²⁴³ f. 22 c. 47

²⁴⁴ f. 18' c. 41

²⁴⁵ f. 12' c. 23

²⁴⁶ f. 36' c. 72

²⁴⁷ f. 44' c. 83

²⁴⁸ f. 2' c.4

²⁴⁹ c. 11, F. 14' c. 27

²⁵⁰ f. 8 c. 14, f. 37' c.73

²⁵¹ f. 14' c. 27, f. 17' c. 39, f. 29 c. 58, f. 31' c. 62, f. 32 c. 62

²⁵² f. 20 c. 44

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ f. 21 c.47, f. 23' c. 49,

*condempnata fuit*²⁵⁵ i dr. (glagol *biti* se pojavljuje u svim licima, brojevima i načinima). Često se koristi perifrastični izraz: *lamentacionem fecit*²⁵⁶ umjesto glagola *lamentor*, *1.*, *acusam facit*,²⁵⁷ *non fiat acusa*²⁵⁸ umjesto glagola *accuso*, *1.*, *furtive accepit*,²⁵⁹ *feceret guardiam*,²⁶⁰ *fecit deiactari*²⁶¹, *non fiat sanguinis effusio nec mutilacio membri*,²⁶² i dr. Upotreba ablativa gerundiva umjesto participa prezenta sustavna je, javlja se u više od 80 primjera: *duxit eum in castellum dicendo*,²⁶³ *et hoc fuit in Breno laborando terram*,²⁶⁴ *faciendo officium suum*,²⁶⁵ *timendo abscondit se*,²⁶⁶ *protestando dicit*,²⁶⁷ *curere dicendo*,²⁶⁸ *movendo manus*,²⁶⁹ *loquendo cum ipsa*,²⁷⁰ *coquendo cenam*,²⁷¹ *querendo*,²⁷² i dr. Odstupanja u konjugaciji gotovo da i nema, pronalazimo samo oblik *causavit*,²⁷³ dakle aktivni oblik iako je glagol deponentan *causor*, *1.*, te krivo konstruiran perfekt glagola *veto*, *1.* u oblicima *vetasse* (predmnijevamo *vetavisse*, klasičnolatinski *vetuisse*)²⁷⁴ i *devetastis* (predmnijevamo *devetavistis*, klasičnolatinski *devetuistis*).²⁷⁵ U nekoliko slučajeva koristi se kontrahiranom verzijom perfekta pojedinih glagola, npr. *verberasti* za *verberavisti*.²⁷⁶ Odstupanja u imenskim paradigmama također gotovo da nema. Jedno je samo odstupanje od deklinacije *de spontone*²⁷⁷ od imenice *spontonus*, *-i*, ako uzmemo da je omaška nepisanje nazala *-m* u akuzativu sljedećih primjera: *orale abstulit*,²⁷⁸ *faciebat derisione*.²⁷⁹ Akuzativ imenice *navis* – *is* uvijek je na *-im*.

²⁵⁵ f. 29' c. 30

²⁵⁶ f. 10' c. 18

²⁵⁷ f. 12 c. 21

²⁵⁸ f. 6' c. 11

²⁵⁹ f. 31' c. 62, f. 32 c. 62

²⁶⁰ f. 7 c. 12

²⁶¹ f. 24 c. 49

²⁶² f. 2' c. 4

²⁶³ f. 25 c. 50

²⁶⁴ f. 36' c. 72

²⁶⁵ f. 5 c. 7

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ f. 2' c. 4

²⁶⁸ f. 5' c. 8

²⁶⁹ f. 6' c. 11

²⁷⁰ f. 8 c. 14

²⁷¹ f. 17' c. 39

²⁷² f. 5' c. 8, f. 21 c. 47

²⁷³ f. 21' c. 47

²⁷⁴ f. 41' c. 49

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ f. 14 c. 26

²⁷⁷ f. 36 c. 71

²⁷⁸ f. 5' c. 8

5.1.3. Sintaksa

Najveća odstupanja od klasične norme su u sintaksi, ali u skladu s praksom srednjovjekovnog latiniteta. Konstrukcije akuzativ i nominativ s infinitivom su zamijenjene izričnim rečenicama. Akuzativ s infinitivom je više od 560 puta zamijenjen izričnom rečenicom s veznikom *quod*, bez obzira koji glagol uvodi konstrukciju, na primjer: „*Et dicit quod ipse ivit domum ad bibendum aquam, et audivit Radoe clamantem et venit illuc...*“;²⁸⁰ „...*respondit quod habebat spatam et quod in principio eam extrasit...*“;²⁸¹ „...*vidit quod dictus Margaritus eam percussit.*“;²⁸² „...*dixit quod bene audivit quod lapides proiciebantur contra stationem dicti Blasii...*“;²⁸³ i dr. Nominativ s infinitivom je rjeđi, a kada se javlja uvijek stoji s veznikom *quod*: „...*videtur quod fecerimus magna furta...*“;²⁸⁴ „...*videtur sibi quod eum percussit...*“.²⁸⁵ Nerijetko stoje neupravni i upravni govor jedan uz drugi: „*Item dicit quod dicti Thomas et Micho contendendo simul de <dictis - cassatum> denariis unus dicebat alteri: "tu latro", "immo tu latro".*“²⁸⁶ Sintaksa rečenica, koristi se u smanjenom obujmu. Rečenice uz veznik *si* većinom su pogodbene rečenice, u svim oblicima: realna, potencijalna, irealna i tomu sukladna upotreba indikativa i konjunktiva, primjerice: „... *et si aliquis interrogaret te de cane...*“;²⁸⁷ „...*et si ipse dixit dicta verba...*“;²⁸⁸ „*ego non incidi, sed si posuistis sartiam vestram...*“;²⁸⁹ „...*dixit quod si aliquis in Ragusio vel districtu offenderet vel occideret...*“;²⁹⁰ „*ego non solvam, si habeo aliquid vobis dare petatis...*“;²⁹¹ „...*si ego inciderem tibi nasum quid posses tu facere mihi*“;²⁹² „...*et si non laboraret, quod ipse Savinus cum segnorio et sine possit ipsum Osrenum detinere ad suum velle.*“;²⁹³ „...*et si habuero aliquid dare tibi, quia si debeo aliquid solvere ego paratus sum respondere ubi debeo.*“;²⁹⁴

²⁷⁹ f. 26 c. 51

²⁸⁰ f. 21'

²⁸¹ f. 23

²⁸² f. 2

²⁸³ f. 19

²⁸⁴ f. 6

²⁸⁵ f. 10

²⁸⁶ f. 8 c. 14

²⁸⁷ f. 3 c. 4.

²⁸⁸ f. 6 c. 10

²⁸⁹ f. 17 c. 36

²⁹⁰ f. 20 c. 45

²⁹¹ f. 27' c. 54

²⁹² f. 29 c. 57

²⁹³ f. 32' c. 63

²⁹⁴ f. 41' c. 79

„...si petis aliquid, nos respondebimus tibi debebimus...“;²⁹⁵ veznik *si* koristi se i kao veznik upitnih rečenica, prema normi klasičnog latiniteta samo iza glagola *expectare*, *experiri*, *temptare*, *conari*, međutim ovdje ne nalazimo takvog primjera, nego služi samo kao naznaka, odnosno uvod u pitanje u oblicima *interrogatus si...* pojavljuje se cca 80 puta; *vidit si* triput; *nescit si* dvaput; *non videbat si* jedanput; i jedan primjer koji bi mogao biti na tragu klasičnoj normi s glagolom *probare*: *ego probabo te si tu es meretrix*. Veznik *ut* vrlo je rijedak u usporedbi s njegovom učestalošću u djelima klasičnog latiniteta. Pojavljuje se najčešće kao veznik načinskog značenja, i to u formuli *examinatus ut supra suo sacramento dixit*: znači, za oblike *examinatus/examinati ut* nalazimo cca 60 primjera. Jedan je samo primjer kada se koristi kao veznik namjernih rečenica: „*ita quod fere cecidit et ut non caderet ipse Marinus impegit dictum hominem cum manu*...“;²⁹⁶ Veznik *cum* koristi se kao vremenski veznik u cca 25 primjera, dakle *cum historicum*, uvijek s konjunktivom po *consecutio temporum*, tj. imperfekta za istovremenu radnju, pluskvamperfekta za prijevremenu radnju: „...*cum ipse cum pluribus aliis esset prope logiam...*“;²⁹⁷ „...*hac nocte cum ipse Milco faceret guardiam...*“;²⁹⁸ „...*quod cum ipse et Germanus loquerentur simul*...“;²⁹⁹ „...*quod cum dicta domina sua mitteret eam...*“;³⁰⁰ „...*cum ipse Primullus ad portum scinderet ligna, venit dictus Grube et abstulit ei duo ligna...*“;³⁰¹ „...*cum ipsa transiret per viam, ipse misit manus in eam...*“;³⁰² „...*cum esset in domo sua violenter aperuit...*“;³⁰³ „...*et cum venisset prope domum Sclavi becherii vidit duos homines...*“;³⁰⁴ i dr. Nalazi se, međutim, jedan primjer gdje bismo *cum* mogli shvatiti uzročno, dakle, *cum causale* s konjunktivom: „*cum per inquisitionem suprascriptam non fuerit inventus haberet culpam de dicto homicidio...*“;³⁰⁵. Kao veznik uzročnih rečenica pisar u pravilu koristi samo *quia* s indikativom, pojavljuje se cca 40 puta: „...*et quia obscurum erat non cognovit*...“;³⁰⁶ „...*quia fuisset ebrius...*“;³⁰⁷ „...*quia habes paucos denarios...*“;³⁰⁸ „...*quia puer suus erat...*“;³⁰⁹ „...*quia placet nobis...*“;³¹⁰ „...*quia*

²⁹⁵ f. 42 c. 79

²⁹⁶ f. 14' c. 27

²⁹⁷ f. 6 c. 10

²⁹⁸ f. 7c. 12

²⁹⁹ f. 8 c. 14

³⁰⁰ f. 9 c. 16

³⁰¹ f. 11' c. 20

³⁰² f. 13 c. 24

³⁰³ f. 15. c. 29

³⁰⁴ f. 21 c. 47

³⁰⁵ f. 23 c. 47

³⁰⁶ f. 5 c. 7

³⁰⁷ f. 6 c. 10

³⁰⁸ f. 6' c. 11

extrasit spatam contra custodes“,³¹¹ „...quia refutavit ire ambaxato...“,³¹² „...quia erant debitores multis personis...“,³¹³ i dr. Veznik pogodbenih rečenica *nisi*, u skladu sa sintaktičkom praksom srednjovjekovnog latiniteta gubi pogodbeno značenje, te se koristi kao prilog *osim*; u takvoj primjeni ga koristi 18 puta: „...sed navis non habet nisi XVIII...“,³¹⁴ „...non cognovit nisi Donatellum...“,³¹⁵ „...non audivit aliud ab eo nisi quod ipse dixit...“,³¹⁶ „...et non credit quod alius potuit percutere eum, nisi ille qui habebat cultellum.“,³¹⁷ „...quod non et non vidit cultellum nisi quando Paulus ostendit illum...“,³¹⁸ „...non exeas de castello nisi dominus comes veniat.“,³¹⁹ „...non solvit ei nisi grossos XX...“,³²⁰ „Interrogatus quis erant presens, respondit quod multis nisi quod Iunius de Volcax...“,³²¹ i dr. Posljedične rečenice uvijek dolaze u kombinaciji *ita quod*, konstruirane su s indikativom, pojavljuju se 33 puta, najčešće u formulaičnom izrazu opisa fizičkog napada: „...eam percussit cum cultello in manu ita quod sanguis exivit.“,³²² „...percussit Ione cum uno lapide in capite ita quod ipse cecidit“,³²³ i dr. Od poredbenih rečenica nalazimo samo jedan primjer: „Tu vocas me meretricem sed tu fuisti maior meretrix quam ego“.³²⁴ Izraz *non ... modo* korišten i u klasičnom u značenju *sada, upravo*, koristi se pravilno, ujedno služi i kao pojačivač značenja, primjerice: „Ego non dabo modo tibi.“,³²⁵ „Non habeo modo denarios.“³²⁶

Također mnoga su odstupanja u upotrebi sintaktičkih funkcija nekih padeža. Akuzativ, kao najčešći padež, koristi se pretežno u funkciji direktnog objekta, što je i očekivano. Pojavljuje se potom često i u funkciji *akuzativa cilja*, primjerice kod naziva mjesta: „...ire ambaxato Jadram“,³²⁷ „...quando ivit Catarum“,³²⁸ „...mittebat eam Venetias“,³²⁹ „...portaret

³⁰⁹ f. 15 c. 28

³¹⁰ f. 21 c. 47, f. 21' c. 47, f. 22' c. 47

³¹¹ f. 23 c. 47

³¹² f. 28 c. 56

³¹³ f. 31 c. 62

³¹⁴ f. 20 c. 44

³¹⁵ f. 22 c. 47

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ f. 22' c. 47

³¹⁸ f. 25 c. 50

³¹⁹ f. 25' c. 50

³²⁰ f. 31 c. 62

³²¹ f. 37' c. 73

³²² f. 2 c. 2

³²³ f. 9' c. 17

³²⁴ f. 18' c. 41

³²⁵ f. 40' c. 78

³²⁶ Ibid.

³²⁷ f. 28 c. 56

³²⁸ f. 32 c. 62

Venetias.“;³³⁰ kod općih imenica se pojavljuje rjeđe, ali je posvjedočeno, npr.: „... *intravit cameram*...“.³³¹ Ablativ koristi u pravilu samo uz prijedloge s izuzetkom *ablativa vremena*: *quolibet mense*,³³² *heri sero*.³³³ Najčešći su *instrumentalni ablativi* s prijedlogom *cum*: *cum manibus*, *cum lapide*, *cum ipsis lignis*, *cum pede*, *cum uno baculo*, *cum una cultella*, *cum cinere*, *cum dentibus*, *cum pede*, i sl. Potom po učestalosti slijedi ablativ društva također s prijedlogom *cum*: *stabat cum eo*, *contendebat cum dicto Bonnano*, *faciant rixam cum dicto Dimitrio*, *duos homines cum una muliere*, *ibat cum dicto*, *sedebat cum Matheo*, i dr. Ablativ mjesta nalazimo samo u imenima mjesta, npr.: „...*vel Ragusio vel ubi vultis*...“.³³⁴ Ablativ materije uvijek stoji uz prijedlog *de*: *de ligno*, *de lana*, i sl. Konstrukcija *ablativ apsolutni* posvjedočena je na dva mjesta: *manu armata*,³³⁵ *te sciente*.³³⁶ Genitiv se nesustavno koristi u svojoj sintaktičkoj funkciji, i to najviše kao *partitivni genitiv*, ili *posesivni genitiv*, a najčešće je zamijenjen prijedložnim izrazom. Nekoliko je primjera *partitivnog genitiva*: *quolibet eorum*,³³⁷ *unus illorum*,³³⁸ *unus puerorum*,³³⁹ *cuilibet eorum*,³⁴⁰ *unus ipsorum barlotorum*.³⁴¹ Nekoliko je i primjera *posvojnoga genitiva*: „...*quorum nomina nescivit*...“;³⁴² „...*portas stationis sue*...“;³⁴³ „...*scribanus navis illorum*...“;³⁴⁴ i dr. Dativ najčešće stoji u službi daljnog objekta: „...*et dedit ei unam spetam*...“;³⁴⁵ i sl. Od ostalih vrsta dativa pronalazimo jedan primjer *dativa svrhe*: *Ire ambaxato*.³⁴⁶

Što se rekcije glagola tiče, većinom je pravilna, odstupanja su, očekivano, kod glagola koji ne traže akuzativ. Nekoliko je pravilno konstruiranih, primjerice: *minabantur ei*. Ipak većina ima nesigurnu rekciju, npr. *petere* s dativom: „...*petebat ei ligna sua*...“³⁴⁷, a znamo da

³²⁹ f. 2' c. 4

³³⁰ f. 3 c. 4

³³¹ f. 39 c. 76

³³² f. 10' c. 18 dva puta

³³³ f. 8' c. 15, f. 16 c. 34, f. 17' c. 39, f. 20 c. 45, f. 26' c. 52, f. 37 c. 73

³³⁴ f. 27' c. 54

³³⁵ f. 26 c. 51

³³⁶ f. 34' c. 67

³³⁷ f. 12' c. 22

³³⁸ f. 21 c. 47 dva puta

³³⁹ f. 22' c. 47

³⁴⁰ f. 23' c. 49

³⁴¹ f. 31 c. 62

³⁴² f. 16' c. 35

³⁴³ f. 19 c. 42

³⁴⁴ f. 20 c. 40

³⁴⁵ f. 25' c. 50

³⁴⁶ f. 28 c. 56

³⁴⁷ f. 11' c. 20

se *peto* konstruirati po principu + acc, ab aliquo; glagol *recordari* nalazimo samo na jednom mjestu pravilno konstruiran s akuzativom ili genitivom: „...recordatur unum saccum de cera cruda...“;³⁴⁸ u ostatku je rekcija zamijenjena prijedlogom *de*. Glagol *obviare* konstantno je dobro konstruiran s dativom: „...et obviavit Margarito...“;³⁴⁹ „...obviavit capitaneo...“;³⁵⁰ glagol *gaudere*, primjerice, uvijek je konstruiran s akuzativom i prijedlogom *de*: „...de culo matris sue se gaudebat.“;³⁵¹ istu konstrukciju pronalazimo i kod glagola *percutere*: „...percussit de uno lapide...“;³⁵² „...de spontone cum vagina percussit...“;³⁵³ i dr. Glagoli *fidere*, *confidere* u pravilu se konstruiraju s dativom i ablativom, ovdje ih nalazimo samo s prijedlogom *de*: „...confidebam de te...“.³⁵⁴ Glagoli *queri*, *inquirere* i sl. koji traže akuzativ uza se konstruiraju se s prijedlogom *de*: „Nos querimus de mulieribus.“;³⁵⁵ „...suo inquirere de dicto maleficio...“;³⁵⁶ i dr. Što se tiče glagola koji imaju objekt u akuzativu, oni su u pravilu uvijek pravilno konstruirani, a najčešći su primjer glagoli *condemnare* i *solvere*: *condempnatus/condempnata perperos* nalazimo 56 puta; *condempnatus* i *solvendo/solvendum perperum* 3 puta; *condempnatus in pena (de)/ad rationem/valorem de perperis* 35 puta; ili primjera radi, neki glagol koji se rjeđe koristi, *decapillare*: „...se decapillavit cum...“.³⁵⁷ Rekcija imena je pravilna, npr.: *privatus* + abl.: „...et fuit privatus officio portulatus.“³⁵⁸

Ipak najveća su odstupanja od klasičnog latiniteta u upotrebi prijedloga i prijedložnih izraza. Prijedložni izrazi koji ne odstupaju od norme klasičnog latiniteta su primjerice pri izricanju namjere, konstruirano akuzativom gerunda uz prijedlog *ad*: *ad colligendum*, *ad videndum*, *ad partendum*, *ad faciendum*, *ad iuvandum*, *ad dicendum*, *ad bibendum*, *ad dandum*, *ad vetandum*, i dr. Od prijedložnih izraza koji djelomično odstupaju od norme svakako se ističe konstrukcija uz prijedlog *in* koji zahtijeva objekt u akuzativu za cilj, odnosno ablativu za mjesto; tako imamo pravilnu i nepravilnu uporabu: *in* + acc pravilna uporaba 54 puta, nepravilna nijednom; *in* + abl pravilna uporaba 159 puta, a nepravilna 75 puta; što daje zaključak da je ipak većinski pravilna upotreba. No prevladava perifrastična upotreba prijedloga, i to ponajvećma kao zamjena za sintaktičku funkciju padeža.

³⁴⁸ f. 31 c. 62

³⁴⁹ f. 2 c. 2

³⁵⁰ f. 21 c. 47

³⁵¹ f. 18' c. 41

³⁵² f. 31' c. 61

³⁵³ f. 36 c. 71

³⁵⁴ f. 41' c. 79

³⁵⁵ f. 20 c. 47 dva puta

³⁵⁶ f. 21. c 47, f. 31 c. 62, f. 37 c.73

³⁵⁷ f. 29' c. 60, dva puta

³⁵⁸ f. 29 c.58

Najučestaliji je prijedlog u srednjovjekovnom latinitetu prijedlog *de* koji preuzima ulogu genitiva, dativa i ablativa, a koristi se i u konstrukciji drugih izraza; *de* umjesto genitiva je najviše puta posvjedočen u ovom registru; *de + abl* umjesto posvojnog genitiva: *iudex de dicta isula, Marinus de don Petro, alii pueri de domo*; umjesto dijelnoga genitiva: *de armis comunis, baroloti V de cera et de alia cera cruda, alii de societate, denarios de imprestito, aliquantulum de lana, partem tuam de avarea, duo de pueris, vendere de carnibus*; umjesto objektnog genitiva: *duo homines de galea, de becaria, sacum de blava*; genitiv cijene: *iudicium de perperis*, i sl. Priložni izrazi s *de* umjesto ablativa odvajanja: *de naso et ore, exeas de, exissent de, de assidibus, fugit de domo, de capite, exirent de domo*. Najčešće se glagoli koji traže ablativ odvajanja konstruiraju uz prijedlog *de*: „*Non exeas de castello...*“,³⁵⁹ „...*abstulit de vagina spatam...*“,³⁶⁰ „...*abstulit ei cercellos de auribus...*“,³⁶¹ i sl.; ista pojava je vidljiva uz participe i pridjeve koji traže ablativ: „...*depositus de tormento...*“.³⁶² Ablativ sredstva također je konstruiran s *de*: *Ad rationem de perperis/ de grossis*. Ablativ sredstva također s *de*: *galetam de aqua, percussit eum cum pede et postea de manu, Percussit de ipsa spata, dedit ei de uno lapide in capite*; ablativ vremena s *de*: *De mense ianuarii, de nocte*.

Nekonvencionalna upotreba prijedloga *de*, koja se ne može svrstati u gore navedene kategorije, nije česta, ali ipak se nalazi nekoliko primjera:

1. *Cecidit ei de capite*³⁶³
2. *De mandato (očekivano per)*³⁶⁴
3. *Furtive fuerunt de domo eius*³⁶⁵
4. *menavit de una macia/menabat de cultello/menabat contra*
5. *vastavit de herbis*³⁶⁶
6. *erant de pecude/erant de castrato*³⁶⁷

Česta je zamjena prijedloga *in* s prijedlogom *ad*; iako oba označavaju cilj i konstruiraju se s akuzativom, u klasičnom latinitetu postoji nijansa u značenju, to jest *in* znači konkretno mjesto, a *ad* okolicu toga mjesta; u ovom registru ne nalazimo tu nijansu značenja te se

³⁵⁹ f. 25' c. 50

³⁶⁰ f. 9' c. 17

³⁶¹ f. 2 c. 2

³⁶² f. 31' c. 62

³⁶³ f. 5, c. 8

³⁶⁴ f. 9, c. 16

³⁶⁵ f. 31, c. 62

³⁶⁶ f. 29', c. 59

³⁶⁷ f. 15', c. 31

koriste kao ravnopravne zamjene: *mitteret eam ad vineam, ad presenciam, ad molina, ad tabernam*, i dr. Iako notar pravilno koristi padeže, ipak koristi uz njih i prepozicije koje ne trebaju u klasičnom latinitetu, npr. *in hac die* kod *ablativa vremena* ili *ablativ sredstva* konstruira s *de, cum, in*.

Također postoji i netipična upotreba prijedloga, primjerice:

1. Sanguinolentum in capite³⁶⁸
2. Iacens pro dicto vulnere³⁶⁹
3. Proiecit lapidem post dictum³⁷⁰
4. Veniret per curiam³⁷¹
5. Clamabat super eum³⁷²

5.2. Formule i izrazi

U ovakvim registrima, administrativnog stila, uobičajna je upotreba izraza i formula razne prirode. Možemo ih podijeliti na sljedeći način:

5.2.1. Pravni izrazi:

1. Coram domino comite denunciatus et accusatus...(41 puta)
2. Testis **NN** examinatus super predictis coram domino **N** socio domini comitis et iuratis iudicibus **NN NN** (57 puta)
3. Suo sacramento dixit (124puta)
4. Suo sacramento denunciatus et accusatus (28 puta)
5. Cassatus (61 puta)
6. Coram domino comite conqueritur supra in pena de perperis...pro qualibet vice (26 puta)
7. Ad excusandum se de dicta accusa/de predictis (5 puta)
8. **NN** est plex pro dicta **N** de presentando eam ad rationem. (8 puta)

³⁶⁸ f. 36', c.

³⁶⁹ f. 37', c. 73

³⁷⁰ f. 38', c. 75

³⁷¹ f. 39, c. 76

³⁷² f. 40', c. 78

9. **NN** promisit conservare indempnem dictum **N** de dicta pleçaria. (4 puta)
10. Condempnatus/ta **N** perperus ...(38 puta)
11. Testis iuratus et examinatus super predictis coram domino comite et iuratis iudicibus **NN NN** (2 put)
12. **NN** coram domino comite suo sacramento denunciatur et acusat (vidi 4)
13. Dictus **NN** ad excusam sui de dicta acusa in eum facta suo sacramento dixit...(vidi 7)
14. **NN** prece comitis de mandato domini comitis et suorum iudicum **NNNN** publice clamavit in locis solitis quod **NN** infra tres dies proximos debeat comparere ad excusandum se de dicta acusa, in eum facta, aliter sit contum<x secundum formam statuti (8 puta)
15. Invenit in hunc modum (4 puta)
16. **NN** est pleç et proprius pagator pro dicto **NN** (8 puta)
17. Solvendo perperos...usque ad festum Pasce Resrectionis Domini proxime venturis, ad aliud festum pasce/ad festum Nativitatis Domini proxime venturis/ III ad festum Sancti Petri et alias ad festum Sancti Blasii proximum (8 puta)
18. **NN** promisit super se et omnia sua bona conservare indempnem dictum **N** de dicta plaçeria (1put)
19. **NN** ad presenciam domini comitis dixit et confessus fuit quod...(1 put)
20. Quia/cum ad audienciam domini comitis pervenerit quod...(3 put)
21. Per inquisitionem sin invenit (2 put)
22. Ipse dominus comes volens ex officio et regimine suo inquirere de dicto maleficio (3put)
23. ipse dominus comes precepit ei/eis (3 put)
24. Dictus **NN** fuit et erat in forcia domini comitis et civitatis Ragusii et cum per inquisitionem suprascriptam non fuerit inventus haberet culpam de dicto homicidio, dictus comes cum predictis iudicibus eum libere dimiserunt et per sentenciam absolverunt eundem (1 put)
25. Predictus dominus comes cum dictis iudicibus sentenciaverunt dictum **NN** sicut homicidam (1put)
26. **NNNN** iuraverunt/iuravit mandata domini comitis, et dominus comes precepit eis et cuilibet eorum quod verbo vel facto non faciant nec fieri faciant rixam vel rumorem cum dicto **NN** in pena de perperis ... pro qualibet vice (6 puta)
27. Fuit privatus officio ... (1 put)

28. Dictus **NN** promisit et se obligavit conservare dictum **NN** indempnem de dicta pleçaria (1 put)
29. In presencia domini comitis depositus de tormenta sua spontanea voluntate dixit et fuit confessus quod.../ Coram domino comite et suis iudicibus **NNNN** sua spontane avoluntate sine aliquo tormento omnia et singula supradicta coram eo lecta cofessus fuit et suo sacramento firmavit ita esse cera ut sourius scriptum est et in dicta confessione perseveravit. (3 put)
30. Solvendo perperos/grossos (5 put)
31. Renunciat omnibus legibus, consuetudinibus et statutis ragusii et sclavorum quibus possent se defendere a predicta conservatione (3 put)
32. Iudicatum (2 put)
33. Comparuit/uerunt (4 puta)
34. Non comparuit (4 puta)

5.2.2 Vremenski izrazi

Što se vremenskih odrednica tiče, jednom se samo spominju kalende, a ostala datacija je po festama. Vremenski kada se određuje (v 16. u monumenta) *proxime venturus* se slaže u rodu, broju i padežu s imenom sveca, a ne s imenicom *festum*, dok tu stoji *ad festum Sancti Petri et alias ad festum Sancti Blasii proximum* i sl.

1. Ante/post primam/secundam/tertiam campanam (25 puta)
2. In hora completorii (1 put)
3. In hora prandii (4 put)
4. Die veneris (1 put)
5. Die iovis (1 put)
6. Sabato proxime preterito (1 put)
7. Sequenti die (1 put)
8. Eadem die (8 puta)
9. Una die (1 put)

10. Hodie (2 put)
11. Die primo, secundo, tertio dalje brojevima, die ultimo
12. Kalendae (10 puta)
13. Sero (5 put)
14. In nocte proxime preterita
15. Tertia pars noctis (1 put)
16. In media nocte (1 put)
17. Hac nocte (2 put)
18. In/de nocte (6 puta)
19. Circa campanam de Ave Maria (1 put)
20. Per magnam horam (1 put)
21. Omni die (1 put)
22. Tunc (65 puta)
23. Alio tempore (1 put)

5.2.3. Izrazi mjesta

1. Ad portam (6 puta)
2. Alibi (1 put)
3. Ante portam (1 put)
4. Ibi (18 puta)
5. Illuc (6 put)
6. In /perplatea/plathea (15 puta)
7. In portam (1 put)
8. Per balchionem (1 put)
9. Per civitatem (3 puta)
10. Per ecclesiam Maiorem
11. Per portam (1 put)
12. Per portam illam ubi est stalla equorum (1 put)

13. Per rugam (1 put)
14. Per viam (4 puta)
15. Per/ad partes illas (2 put)
16. Prope domum illorum/**N** (passim)
17. Prope logiam (1 put)
18. Prope portam (2 put)
19. Prope vineas **N** (2 put)
20. Ubi (17 puta)
21. Versus logiam (1 put)

Hic se začudo ne pojavljuje.

5.3 Leksik

Sam leksik korišten u djelu tipičan je za srednjovjekovni latinitet, baziran na vokabularu klasičnog latiniteta, ispunjen jezikom prava, elementima kršćanskog jezika, što je uobičajeno za jezik toga doba. Ono što ga izdvaja velik je broj lokalizama i posuđenica (ponajviše iz venetskog i talijanskog). Radi boljeg uvida u leksičku analizu, vokabular je podijeljen tematski.

5.3.1 Kršćanski vokabular

Pretežno su to nazivi lokaliteta, svetkovina, blagdana, spomendana, pobožnosti i teoloških pojmova.

1. Ad festum Sancti Petri
2. Archiepiscopus
3. Ave Maria
4. Diabolus
5. Ecclesia
6. Festum Nativitatis Domini
7. Festum Pasce Resurrectionis Domini
8. Festum Sancti Blasii
9. Hora completorii

10. Monasterium fratrum minorum/pulcellarum
11. Presbiter
12. Sacerdos
13. Sacramentum-zakletva
14. Sancta Barbara
15. Sancte Marie Maioris
16. Sancti Bartholomei
17. Sancti Luce
18. Sancti Nikole
19. Sanctum Dompnum
20. Sanctum Iacobum
21. Sanctum Mattheum
22. Tres ecclesias

5.3.2. Vlast i pravo

Nazivi državnih službi i službenika, institucija te izraza i pojmova koji se koriste pri sudskim procesima.

1. Consilium maius
2. Capitaneus guardie
3. Comes/comes breni
4. Contumacia/contumax
5. Debitor
6. Familia/familiaris domini comitis
7. Guaita/guardia
8. Homicida/homicidium
9. Inquisitio
10. Iudex iuratus
11. Iusticiarius
12. Lex
13. Magister
14. Medicus
15. Mandatum
16. Maleficium

17. Mutilacio membri
18. Nobilis/nobilis de ragusio
19. Notarius teutonicorum
20. Ordo terrae
21. Pagator
22. Plecius
23. Plecaria
24. Preco communis
25. Segnoria ragusii/regis/sclavanesca
26. Servicialis/servicia
27. Servitor/servus
28. Socius domini comitis
29. Testis
30. Tormentum
31. Consuetudo/consuetudo sclavorum
32. Ambaxata

5.3.3. Narodnost

Iako je Dubrovnik bio multikulturalna sredina već u XIV. st. u ovom spisu su nam sačuvana samo četiri spomena narodnosti.

1. Blacus/vlacus
2. Raguseus
3. Sclavus
4. Teutonicus

5.3.4. Perifrastično izražavanje, metaforično izražavanje, pleonazmi i sl.

Često se pojedine radnje ili predmeti te pojave opisuju perifrastično, premda za njih postoji latinska riječ. Iako pravni jezik obiluje pleonazmima, ipak možemo odrediti koji su upotrijebljeni s razlogom radi točnijeg određivanja pojma i imaju funkciju, i oni koji to jednostavno nemaju. Također pisar koristi i okamenjene izraze, vrlo vjerojatno preuzete iz svakodnevnog jezika, tu možemo ubrojiti i razne pomake značenja pojedinih leksema. Ne

možemo ustvrditi je li takav način izražavanja korišten zbog stila ili nekog drugog razloga. Nekoliko primjera:

Ad faciendum defensionem,

Ad panem ad panem,

Caligo camini,

Carnaliter cognovit (eufemizam) contra ipsius voluntatem,

Faceret guardiam,

Faciendo officium,

In suo sacco proprio (pleonazam),

Quod bene fuit quod bene habebat,

Salva etate filii,

Simul et ambo simul,

Sto 1. (pomak značenja - stanovati),³⁷³

Dormierant cum uxore eius (eufemizam),

Misit manus in eam,

Vetare cum tota societate nostra, i dr.

5.3.5. Član

Teško je odrediti u pravnim dokumentima što je član, a što prava pokazna zamjenica, no ipak analizom se može izdvojiti pridjev *unus*, 3 u službi neodređenog člana, a u ulozi određenog člana ne koristi se neka od pokaznih zamjenica, kako bismo očekivali, nego supstantivirani particip *dictus*, 3.

³⁷³ Koristi isključivo u tom značenju: cc 7,20,21,46,62

5.3.6. Osobiti leksik djela

- Ad untam³⁷⁴ – ne pronalazi se odgovarajuća natuknica u rječnicima
- Adsociare/associare³⁷⁵ – spojiti se, susresti se, otpratiti koga, ugostiti koga (*Marević*)
- Ambaxato³⁷⁶ (alternativni oblik od ambassade) – srednjovjekovni franc. ambaxade – službeno poslanstvo (*DuCang.*)
- Ameçaret³⁷⁷ (tal. ammezzare) razdijeliti, stati između koga; (*TLIO*) s. v. ammezzare 1 pod 4.1 –Ameçare
- Arguta/Argutam³⁷⁸ – arguare pro arguere, conqueri (*LLMI*)
- Asmança³⁷⁹ – asmar < aestimare - mišljenje; napad (*LLMI*)
- Assidus³⁸⁰ – zid, pregrada od drveta, drvena ograda (*Marević*)
- Avarea³⁸¹ – pohlepnicica/ naknada za štetu, doprinos za naknadu štete (*Marević*)
- Baculo iudicis regis³⁸² – sudsko žezlo
- Balçinella³⁸³ – bacinellus – kaciga šljem (*LLMI*)
- Balistarius/ballesterius³⁸⁴ – balestarius, balesterius, balisterius, balistrerius, balistrarius, ballistarius, ballisterius - vojnik naoružan balistom, strijelac (*LLMI*)
- Banchus³⁸⁵ < banca – sudbeni stol, klupa, sanduk za sjedenje (*LLMI*)
- Bannum³⁸⁶ – novčana kazna, globa, izgnanstvo, proglas, objava, edictum publicum (od bandum – vojna zastava) (*DuCange*)
- Barille³⁸⁷ < barile –is/ barillus –i – bačva (*LLMI*)
- Baroloti³⁸⁸ < barile –is – bačvica (bez potvrde u latinskim rječnicima)
- Bastasius³⁸⁹ (tal. bastagio – nosač prtljage/robe) – nosač
- Blava³⁹⁰ – žito, pšenica (*Bartal*)

³⁷⁴ f. 40', c. 78

³⁷⁵ Passim

³⁷⁶ f. 28, c. 56

³⁷⁷ f. 35', c. 70

³⁷⁸ f. 17, c. 36

³⁷⁹ f. 2, c. 3, f. 25', c. 50

³⁸⁰ f. 29' c. 59

³⁸¹ Passim

³⁸² f. 41' c. 79

³⁸³ f. 29' c. 59

³⁸⁴ f. 2' c. 4, f. 3, c. 4

³⁸⁵ f. 27 c. 53, f. 34, c. 66

³⁸⁶ f. 20 c. 45, f. 32, c. 62

³⁸⁷ f. 16' c. 35, f. 17 c. 35

³⁸⁸ f. 31 c. 62, f. 31' c. 62

³⁸⁹ f. 17' c. 37, f. 31 c. 62, f. 32' c. 63, f. 40 c. 77

- Botta³⁹¹ (tal. botta –bačva, bure) – bačva
- Budella³⁹² (tal. budello → batellus – crijeva, utroba) – utroba (izraz *facere budellas per terram*)
- Bulla³⁹³ – dokument, isprava (*Marević*)
- Callabat³⁹⁴ – callare, calare - spustiti (*LLMI*)
- Cambiabo³⁹⁵ – cambio, 1.(kasnolatinski, tal.) – promijeniti, zamijeniti (*Marević*)
- Canipello³⁹⁶ – canapello, canopello – malo uže (*TLIO*, s. v. canapello)
- Capeller³⁹⁷ – capeller, cappeller – kapar (*TLIO* s. v. cappelliere)
- Çapis³⁹⁸ < capa (tal. zappa) – motika (*LLMI*)
- Capitaneus³⁹⁹ – poglavnik, kapetan (*LLMI*)
- Cappa⁴⁰⁰ < capucium – kapuljača
- Carnisprivum⁴⁰¹ < carniprivus, 3 – mesopusni (*Marević*)
- Castellum⁴⁰² (u venetskim i dalmatinskim dokumentima – duždeva palača) – knežev dvor (*LLMI*)
- Catella⁴⁰³ < catulus; umanjenica ž.r. – kujica (*Marević*)
- Cavecum⁴⁰⁴ < cavecium – komad sukna (*LLMI*)
- Çavetarius⁴⁰⁵ - sabaterius – obučar (*LLMI: cavederius*)
- Çercellos⁴⁰⁶ > circellus – circulus – prstenčić
- Condura⁴⁰⁷ – vrsta broda u hrvata (*Marević*)
- Contumacia⁴⁰⁸ – neposluh, bahatost; prekršaj nepoštivanja sudske dužnosti

³⁹⁰ f. 29 c. 58

³⁹¹ f. 31 c. 62

³⁹² f. 22 c. 47

³⁹³ f. 29 c. 58

³⁹⁴ f. 31' c. 62

³⁹⁵ f. 43 c. 80

³⁹⁶ f. 31' c. 62

³⁹⁷ f. 28 c. 55

³⁹⁸ f. 36' c. 72

³⁹⁹ Passim

⁴⁰⁰ f. 26' c. 52

⁴⁰¹ f. 41' c. 79, f. 42 c. 79

⁴⁰² f. 25 c. 50, f. 25' c. 50, f. 26 c. 51

⁴⁰³ f. 2' c. 4, f. 3 c. 4

⁴⁰⁴ F. 2 c. 3

⁴⁰⁵ F. 18 c. 40

⁴⁰⁶ F. 2 c.2, f. 19' c. 43

⁴⁰⁷ F. 2' c. 4

⁴⁰⁸ Passim

- Contumax⁴⁰⁹ –acis – tvrdoglav svojeglav uporan; koji ne poštuje nalog, neodaziva se pozivu na sud (*Marević*)
- Coraça⁴¹⁰ – oklop (Statut 8,78; *LLMI* coraza) curatia – oklop (*Marević*)
- Corda⁴¹¹ (medievalni lat.) – iznutrice crijeva (*Marević*)
- Cossia⁴¹² (alt. oblik coxa) – kuk, bedro (*Marević*)
- Cuçolum⁴¹³ < tal. cuzzo (od cucchio/ cuzzo, Boerio) – kavez za kućne ljubimce (bez potvrde u latinskim rječnicima)
- Culbaçerii⁴¹⁴ < colbucarius, clobucarius – klobučar (*LLMI*)
- Culltellus⁴¹⁵ < culter – nož (*Marević*)
- Cultellum da ferire (u Monumenta Ragusina se može naći curtellus de uvis, a ferire, de Hystria, a pane, a pane et carne, a putando vines, de tabula beccarie) - vrste noža
- Curtelessa⁴¹⁶ < curtellum ili curtile – dvorište (*LLMI*: curtisella)
- De imprestito⁴¹⁷ <impraestitum (tal. imprestare) – zajmiti
- Decoltum⁴¹⁸ – decultare pro occultare (*LLMI*)
- Derisio⁴¹⁹ – ruganje (kasnolatinski za irrisio) (*Marević*)
- Diabole⁴²⁰ (grč.)
- Domus guercie⁴²¹ – kuća glavne straže
- Don⁴²² < dominum
- Excusare⁴²³ – purgere se a crimine (*DuCange*)
- Faciebat guaitam⁴²⁴ < guardiam (katalonski guaita – straža)
- Fererii⁴²⁵ < ferrarius –kovač (*Marević*)

⁴⁰⁹ Passim

⁴¹⁰ f. 20 c. 44

⁴¹¹ f. 15' c. 32

⁴¹² f. 37 c. 73, f. 37' c. 73

⁴¹³ f. 3 c. 4

⁴¹⁴ f. 3' c. 5

⁴¹⁵ Passim

⁴¹⁶ f. 46' c. 87

⁴¹⁷ f. 40 c. 78

⁴¹⁸ f. 36 c. 71

⁴¹⁹ f. 25' c. 50, f. 26 c. 51

⁴²⁰ f. 13 c. 25

⁴²¹ f. 21' c. 47, f. 22 c. 47

⁴²² Passim

⁴²³ Passim

⁴²⁴ f. 7 c. 12

⁴²⁵ f. 25 c. 50, f. 28 c. 55, f. 35 c. 69

- Flanchus⁴²⁶ (izvorno germanizam; stfranc. flanc, tal. fianco) – bok (*DuCange*)
- Forcium⁴²⁷ < fortia – sila, nasilje
- Foresterius⁴²⁸ – čuvar maslinika/vinograda
- Galea⁴²⁹ < galia – vrsta broda, galijska (*DuCange*)
- Gatta⁴³⁰ (kasnolatinski catta) – mačka (inače cattus, – i, m.)
- Goltata⁴³¹ < golta (monumenta sv.III, 448) pljuska (bez potvrde u latinskim rječnicima)
- Gonnella⁴³² – (tal.) plašt
- Guarnaçonum⁴³³ < guarnire < warnire – opremiti, čuvati, braniti (*LLMI*: guarnaconus od tal. guarnaccone – dugi ogrtač, kabanica)
- Impengentem⁴³⁴ (impegnare tal.) impegnare (impignare) – dati u zalog, založiti (*LLMI*)
- Imprestito/de imprestito⁴³⁵ < impreaestitum (tal. imprestare – zajmiti) – zajam, kamata
- Infula⁴³⁶ – vrpca, povezača, kapa, (znak časti, povež, pojas, mitra) – ovdje posebni dio nošnje (*Marević*)
- Iustitiator⁴³⁷ < iustitiarius (435, sv. III u Monumenta Ragusina) iustitiiarii, giusticieri, žostičiri: nadglednici utega i mjera (Z. Janeković Roemer, *Okvir slobode*, 113)
- Lançonem⁴³⁸ – lanconus koplje (*DuCange*: lancio 1., medievalno, bacati koplje)
- Logium⁴³⁹ (pars pro toto) – kuća < logia – apendiks građevine
- Ludebat ad taxillos⁴⁴⁰ (taxillus – kockica) - nepoznata igra
- Ludere ad VII tabulas⁴⁴¹ – nepoznata igra
- Madius⁴⁴² (alt. oblik) maius - svibanj

⁴²⁶ f. 17' c. 37, f. 23' c. 49, f. 36' c. 72

⁴²⁷ Passim

⁴²⁸ f. 21' c. 47, f. 22' c. 47

⁴²⁹ Passim

⁴³⁰ f. 3 c. 4

⁴³¹ f. 33 c. 65, f. 38 c. 74, f. 40 c. 77

⁴³² f. 11' c. 20, f. 19' c. 43, f. 33 c. 64

⁴³³ f. 25 c. 50, f. 25' c. 50

⁴³⁴ f. 33' c. 65, f. 45' c. 85

⁴³⁵ f. 40' c. 78

⁴³⁶ f. 26 c. 51, f. 26' c. 52, f. 45' c. 85

⁴³⁷ f. 15' c. 31, f. 15' c. 33, f. 17' c. 38, f. 34 c. 66,

⁴³⁸ f. 35 c. 69

⁴³⁹ f. 6 c. 10, f. 21 c. 47

⁴⁴⁰ f. 6' c. 11, f. 32 c. 62

⁴⁴¹ f. 13' c. 25

- Magacenum⁴⁴³ < magasenum (tal. magazzino izvorno arap. makhazin) – skladište (DuCange)
- Mamullam⁴⁴⁴ < mammala – grud, dojka (*Marević*)
- Manavella⁴⁴⁵ < manaveria – alat za ribolov (*DuCange*) Lexicon manuale ad scriptora mediae et infimae latinitatis maigne d' arnis upućuje na *manea* s istim značenjem *sorte d' engin de peche*
- Marango/marangonus⁴⁴⁶ – koji pravi grede, tesar, drvodjelac (*DuCange*)
- Marinarius⁴⁴⁷ (alt. oblik) navicularius, nauta – mornar (*DuCange, Marević*)
- Martiriçare⁴⁴⁸ < martyrizare – mučiti; činiti mučenikom (*DuCange*)
- Medice⁴⁴⁹ < medica (pl. tantum neutrum) (*Marević*)
- Menare⁴⁵⁰ – udarati rukama (pomak značenja tu samo udariti npr.: cum uno ligno)
- Menavit⁴⁵¹ (de pugno) vjerojatno od *minor*, 1.
- Molina⁴⁵² (u klasičnom latinitetu samo pluralia tantum) ovdje ispravno korišteno (*Marević*)
- Nauclerius⁴⁵³ (alt. oblik) nauclericus – kapetan broda (*Marević*)
- Notarius Teutonicus⁴⁵⁴ – njemački/saski notar, koji je djelovao u Rudniku (posebna služba) ⁴⁵⁵
- Orale⁴⁵⁶ – veo koje žene iza dvanaeste godine moraju nositi (dio papinske liturgijske odjeće) – ovdje neodređeni dio nošnje (*DuCange, Marević*)
- Pellicarius⁴⁵⁷ – krznar (*LLMI*)
- Pesas⁴⁵⁸ < peso, 1. < penso, 1. – vagati, mjeriti (*LLMI*)

⁴⁴² Passim

⁴⁴³ f. 31' c. 62

⁴⁴⁴ f. 23 c. 47

⁴⁴⁵ f. 40 c. 77

⁴⁴⁶ f. 21 c. 47, f. 34' c. 67

⁴⁴⁷ f. 31 c. 61

⁴⁴⁸ f. 6 c. 10

⁴⁴⁹ f. 37 c. 73, f. 37' c. 73,

⁴⁵⁰ f. 10 c. 17, f. 21' c. 47, f. 27 c. 53

⁴⁵¹ f. 21 c. 47, f. 27 c. 53, f. 46' c. 87

⁴⁵² f. 20' c. 46

⁴⁵³ f. 3 c. 4, f. 25' c. 50, f. 26 c. 51

⁴⁵⁴ f. 27 c. 54

⁴⁵⁵ Бог.александра; *песак*// <https://sr.wikipedia.org/wiki/Корисник:Бог.александра/песак> према Сима Ђирковић, Десанка Ковачевић-Којић, Ружа Ђук.; *Старо српско рударство*. Београд: Вукова задужбина, Нови Сад: „Прометеј”. 2002.

⁴⁵⁶ f. 5' c. 8

⁴⁵⁷ f. 18 c. 40, f.33' c. 65

- Pescaniça⁴⁵⁹ (bez potvrde u latinskim rječnicima)
- Pesus⁴⁶⁰ – teg (Marević)
- Piper⁴⁶¹ (biz. grč. Πέπερι) - začín papar (*DuCange*)
- Pleç⁴⁶² < plez/plezaria/plezius < plecaria < plegiagium/plegeria – jamac (*LLMI*)
- Popa⁴⁶³ (u većini romanskih jezika prihvaćen taj oblik u značenju krma naspram klasičnolatinskog puppis)
- Porterius⁴⁶⁴ (alt. oblik) ostiarius – vratar (*LLMI*)
- Praeco⁴⁶⁵ – glasnik na sudu (*Marević*)
- Preco comunis⁴⁶⁶ – općinski glasnik (Z. Janeković Roemer, *Okvir slobode*, 215, 383)
- Rampognabant⁴⁶⁷ (tal. rampognare) rampogna i rampognare (alt. oblik) – objurgare (*DuCange*)
- Ravaguosus/Ravaiosi⁴⁶⁸ < ravaliosus – bijesan, goropadan; uvreda, psotka; (*DuCange*: revaliosus)
- Refutare⁴⁶⁹ – odbiti, potiskivati – pomak značenja (*Marević*)
- Sacerdotis⁴⁷⁰ < sacerdotium – svećenička služba u svim oblicima crkvene hijerarhije (*Marević*)
- Sallaciabatur⁴⁷¹ - bez potvrde u latinskim rječnicima
- Scaraguaita⁴⁷² < scaraguayta < scaraguardia – noćni čuvar (Sguaita – *montovanski*) scaraguaita (*Boerio*)
- Sclavina⁴⁷³ (alt. oblik sclavus, 3 ili sclavinicus, 3) (*LLMI*)
- Scremo⁴⁷⁴ < scrinum < scrineum – škrinja (*LLMI*) (nesigurno čitanje)

⁴⁵⁸ Passim

⁴⁵⁹ f. 44' c. 83

⁴⁶⁰ Passim

⁴⁶¹ f. 41 c. 79

⁴⁶² Passim

⁴⁶³ f. 31' c. 61

⁴⁶⁴ f. 29 c. 58

⁴⁶⁵ Passim

⁴⁶⁶ Passim

⁴⁶⁷ f. 37 c. 73

⁴⁶⁸ f. 6' c. 11, f. 23' c. 49, f. 24 c. 49, f. 34' c. 67

⁴⁶⁹ f. 28 c. 56

⁴⁷⁰ f. 39' c. 76

⁴⁷¹ f. 25 c. 50

⁴⁷² f. 5 c. 7

⁴⁷³ f. 27 c. 53

⁴⁷⁴ f. 8 c. 14

- Scribanus navis⁴⁷⁵ – služba brodski pisar
- Segnoría⁴⁷⁶ (tal. signoria) gospodstvo, vladanje, posjed (*LLMI*)
- Sentelaresio⁴⁷⁷ – sentellarese, sentillarense (Monumenta Ragusina 429, 919 sv III peciam sentillarensem 911, 942 sv III; Statut 7,38) – santilarijsko platno (platno iz Verone), santillarensis (*LLMI*)
- Servicia/servicialis⁴⁷⁸ (alt. oblik) ancilla/servus – sluga, rob (*Marević*)
- Sffaçare⁴⁷⁹ (u monumenta i oblik sforzare) – sforzare/sfortiare – silovati (*DuCange*)
- Sfondare⁴⁸⁰ (tal. slomiti) - koja nema dno ili poklopac (*TLIO*, s. v. sfondato)
- Sforciare⁴⁸¹ – učiniti silu (tal. sforzare /oblik sfortiare) (*LLMI*)
- Sparaverius⁴⁸² – sparaverius/sparavierius – jastreb (*Niermeyer*)
- Spatha/spata⁴⁸³ – (grč.) mač (*Marević*)
- Spengerunt⁴⁸⁴ < spingere (*LLMI*)
- Spenta⁴⁸⁵ (spento, 1. – udariti) (venetski spenta) udarac (*LLMI*)
- Sponçiam⁴⁸⁶ < sponzia - bunar; zidani temelj, podnožje (*LLMI*)
- Statio⁴⁸⁷ – statio, -onis – okupljalište, logorište, pribježište – pomak značenja – radnja, obrt, privatna kuća (*Marević*)
- Taliarum⁴⁸⁸ < talea (franc. taille) – tessera lignea (*DuCange*)
- Tallia⁴⁸⁹ (tal. taglia) – porez, daća (*LLMI*)
- Tarallus⁴⁹⁰ (tal. tarallo) – pecivo, kruščić, tradicionalni slani ili slatki keksi (*Marević*)
- Tetare⁴⁹¹ (alt. oblik) lactare (*Marević*)
- Tiravit⁴⁹² (tal. tirare) <tendere – napeti

⁴⁷⁵ f. 20 c. 44

⁴⁷⁶ f. 32' c. 63, f. 34 c. 66, f. 41 c. 79

⁴⁷⁷ f. 31' c. 62

⁴⁷⁸ Passim

⁴⁷⁹ f. 27' c. 54

⁴⁸⁰ f. 31 c. 62

⁴⁸¹ f. 9 c. 16

⁴⁸² f. 5' c. 8

⁴⁸³ Passim

⁴⁸⁴ f. 25' c. 50, f. 38 c. 74

⁴⁸⁵ f. 25' c. 50, f. 40' c. 78, f. 45' c. 85

⁴⁸⁶ f. 46' c. 87

⁴⁸⁷ Passim

⁴⁸⁸ f. 26' c. 52

⁴⁸⁹ Ibid.

⁴⁹⁰ f. 28 c. 55

⁴⁹¹ f. 40' c. 78

– Viagio⁴⁹³ < viaticum (tal. viaggio, franc. voyage) – put (*DuCange*)

6. Primjena djela *Liber de maleficiis* u nastavi

Danas se u nastavi latinskoga jezika na svim razinama obrazovanja (osnovne klasične škole, srednje škole, više i visoke škole) proučava i poučava isključivo standardni latinitet. Nastava latinskog jezika uglavnom je fokusirana na gramatiku, a dijelom se dotiče i rimske civilizacije i književnosti, pri čemu obujam i obrada gradiva te metoda prolaženja istoga utvrđenog planom i programom ovisi o tipu škole i udžbeniku koji je u upotrebi. Čini se teškim, gotovo nemogućim zadatkom obuhvatiti dvoipotisućljetnu povijest jezika i književnosti u jednom obrazovnom ciklusu, ali bilo bi poželjno dotaći se što više aspekata, a time i posvetiti se vrlo važnom području koje se u praksi ponajvećma zaobilazi – hrvatskim latinizmom.

Najširu primjenu svakako bi ovo djelo dobilo u srednjoškolskoj nastavi. Osvrnimo se najprije na jednogodišnje i dvogodišnje programe učenja latinskoga jezika. Ne može se očekivati tolika razina poznavanja jezika i suverenog vladanja jezičnim pomagalicama učenika koji uče latinski jezik po tim programima da bi se mogla primijeniti metoda analize i prevođenja teksta. To nas nikako ne bi trebalo obeshrabriti jer svojom svestranošću *Liber de maleficiis* nudi mogućnost poredbenog iščitavanja uz prijevod, nižu razinu analize jezika u smislu pronalaska odstupanja od klasičnog latiniteta na više razina: grafiji, morfologiji, sintaksi, stilu i dr. Nastavnik bi imao zadatak napraviti izbor parnica prilagođenih instituciji nastave (cenzura) i jezičnoj kompleksnosti, pri čemu se daje prednost kraćim i zaokruženim procesima. Uz obradu teksta treba dodati i pozadinsku priču o nastanku i važnosti dokumenata dubrovačke kancelarije, o životu u srednjem vijeku, i upoznavanje učenika s rukopisnom tradicijom.

Rukopisna tradicija u Hrvatskoj općenito se slabo obrađuje u nastavi, posebice rukopisi pisani latinskim jezikom. Učenicima bi svakako bilo zanimljivo vidjeti originalne

⁴⁹² f. 11' c. 20, f. 13 c. 24

⁴⁹³ f. 31 c. 62

rukopise pisane latinskim jezikom, stoga bi odlazak u arhiv ili druge institucije potaknuo (u pojedincima) interes za proučavanje i istraživanje rukopisa. Rad s rukopisom povećao bi angažman učenika na nastavi, a njihovo iščitavanje novi izazov, pogodan je također i za uočavanje te analiziranje grafijskih osobitosti. U radu s rukopisom učenici bi objedinili i primijenili sve dotad stečeno znanje na području vokabulara i gramatike te bi vježbali umijeće prevođenja i čitanja rukopisa. Čitanje i prevođenje rukopisne građe predstavljalo bi odmak od uvriježene nastave latinskog jezika vezane isključivo uz udžbenik te bi obogatilo nastavu, a samim time učinilo ju privlačnijom, interaktivnijom i napose zanimljivijom. Pri obradi ovoga djela bilo bi korisno i gostovanje profesora povijesti na satu latinskoga koji bi učenike поблиže upoznao s poviješću Dubrovnika i okolnostima, te tumačio pojmove vezane uz tadašnji način života. Slično bi se moglo primijeniti i na nastavi povijesti pri čemu bi profesor latinskoga jezika potkrepljivao izvorima (u prijevodu naravno) gradivo o Dubrovniku, o životu u srednjem vijeku i sl.

Od fakultativnih primjena ističe se rukopisna značajka. U korelaciji s drugim predmetima, prvenstveno likovnom umjetnošću, povijesti, a onda i hrvatskim jezikom iznjedrila bi se dodatna nastava na kojoj bi učenici uz pomoć mnogobrojnih multimedijских pomagala, ali i praktičnom vještinom, prvenstveno nastavnika likovne umjetnosti, svladali osnove kaligrafije, raspoznavanje pisama, te na način starih skriptora i sami se okušali prepisivati tekstove, što bi im svakako pomoglo u motoričkim, vizualnim vještinama, popravljajući učeničkog rukopisa (što je sve veći problem u nastavi, a njegovo čitanje zadaje muke profesorima), te pri usvajanju novog vokabulara.

7. Zaključak

Upisnik kaznenih postupaka, *Liber de maleficiis*, naoko neugledan sveščić, krnje sačuvan, pun birokratskih i pravnih izraza pokazuje se kao bogat izvor za proučavanje kako povijesti grada Dubrovnika, ustrojstva njegove vlasti, političkog i pravosudnog sustava, genealogije tako i za proučavanje latinske pismenosti u našim krajevima u doba razvijenoga srednjeg vijeka. Ovaj rad je donio kratki prikaz okolnosti nastanka i prilika koje su vladale u doba nastanka djela te nešto dublju jezičnu analizu, morfološku, sintaktičku, leksičku i grafijsku.

Zaključuje se da djelo pripada u žanr administrativno-birokratskih dokumenata, nastalo kao zapisnik kaznenih postupaka vođenih pred knezom i sucima dubrovačke komune, tada još pod mletačkom vlašću. Nastalo je perom nepotpisana notara, prepisivano s ceduljica ne nužno uvijek kronološkim redom. Notar je svakako obrazovan i učen u svom zanatu jer jezikom vlada vrlo dobro i ne nalazimo mnogo odstupanja od standardiziranog srednjovjekovnog latinskoga, ali postoji upotreba posuđenica iz prekojadranskih jezika.

Važan povijesni aspekt djela je ponajprije činjenica da nam nije sačuvano mnogo administrativnih dokumenata iz tog razdoblja na istočnojadranskoj obali, poželjno je svakako skupna analiza svih da bi se vidjele sličnosti i razlike, rekonstruiralo lice jadranskih komuna u visokom srednjem vijeku.

Pogodno je i za primjenu u nastavi kako zbog svojeg sadržaja, privlačnog čitaocu zbog svezvremenskih situacija, tako i zbog jednostavnog jezika na kojem se mogu proučavati značajke srednjovjekovnog latinskog. U kojem, baš kao u Danteovu spjevu, „dotrajaloj rimskoj cesti iz antičkog u moderni svijet“, bok uz bok stoje Homer i antički književnici, carevi, crkveni oci, poganski i kršćanski filozofi, utemeljitelji crkvenih redova i mistici uz mitološke junake i bića. „Bitna je spoznaja da sadržajnost antičke kulture nikada nije propala.“⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998. str. 29

8. Literatura:

1. Barada, M.; *Trogirski spomenici - Monumenta Traguriensia, II.* Zapisnici sudbenog dvora općine trogirske, I, Zagreb, 1951.
2. Bartal, A.; *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1901.
3. Beritić, L.; *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku I//* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji Vol. 10 No. 1, Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu. Split, 1956., str. 15.-83.
4. Bloch, R.; *Latinska epigrafika*; prijevod Anka Milošević. Beograd : Arheološko društvo Jugoslavije, 1970.
5. Bulić, N., Šarić, M., M.; *Gramatičke značajke vulgarnog latinskoga*. Split : Redak, 2013.
6. *Byzantium : an Introduction to East Roman Civilization* / priredili Norman H. Baynes i H. St.B. Moss. Oxford : Clarendon Press, 1948.
7. Clemens, R, Graham, T; *Introduction to manuscript studies*. Ithaca; London : Cornell University Press, 2007.
8. Curtius, E. R.; *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 7. Aufl.-Bern : Francke Verlag, 1969.
9. Curtius, E. R.; *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; [redigirao Zlatko Šešelj]. - 2. izd. Zagreb : Naprijed, 1998.
10. De Diversis, F; *Opis slavnoga grada Dubrovnika : hrvatski - latinski*; predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer. Zagreb : Dom i svijet, 2004.
11. Delonga, V., Jakšić, N., Jurković, M.; *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*. Split : Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2001.
12. Delonga, V.; *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*; [crteži i dokumentacija Maja Fabjanec, Marko Rogošić ; fotografije na tablama Zoran Alajbeg ; fotografije u tekstu Nenad Gattin]. Split : Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996. - (Monumenta medii aevi Croatiae ; 1)
13. Dinkova Bruun, G.; *Medieval Latin Chapter 17//* Companion to the Latin Language, glavni urednik James Clackson (Malden, MA-Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), str. 284-302.

(preuzeto

s

https://www.academia.edu/4109901/Medieval_Latin_Chapter_17_Dinkova_Bruun,
pristupljeno 28. 5. 2019.)

14. Divković, M.; *Latinsko-hrvatski rječnik za škole - 7. izd.* Zagreb : Naprijed, 1991.
15. DMF : Dictionnaire du Moyen Français, version 2015 (DMF 2015). ATILF - CNRS & Université de Lorraine. Pristupljeno preko mrežne stranice: <http://www.atilf.fr/dmf>.
16. Du Cange, et al., *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort : L. Favre, 1883-1887.
Pristupljeno preko mrežne stranice: <http://ducange.enc.sorbonne.fr/>
17. Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1*, Od osnutka do 1526. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.
18. Foretić, V.; *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 2*, Od 1526. do 1808. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.
19. Gović, T; *Epigrafski spomenici u Dubrovniku.*, Dubrovnik : Biskupski ordinarijat, 2004.
20. Hercigonja, E.; *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. 2. dopunjeno i izmijenjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006.
21. Ijsewijn, J.; *Companion to neo-latin studies.*, Amsterdam [etc] : North-Holland publishing company, 1977.
22. Jovanović, N.; *Nulti stupanj Tomina pisanja: glava 29 Salonitanske historije / Znanstveni skup "Toma Arhiđakon i njegovo doba" (25.-27. 09. 2000. ; Split, Hrvatska) //Toma Arhiđakon i njegovo doba : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. rujna 2000. godine u Splitu (2004), str. 177.-196.*
23. Kapitanović, V.; *Povijesna vrela i pomoćne znanost.*, Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. (Udžbenici Sveučilišta u Splitu. Manualia Facultatis philosophicæ Spalatensis ; 1)
24. Klaić, N.; *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*; [karte izradio Boris Šarotar]. Zagreb : Školska knjiga, 1971.
25. Kostrenčić, M. et al.; *Lexicon Latinitatis medii ævi Iugoslaviae = Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije. Vol. 1, Litterae A-K.* Zagreb : Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1973.
26. Kostrenčić, M. et al.; *Lexicon Latinitatis medii ævi Iugoslaviae = Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije. Vol. 2, Litterae L-Z.* Zagreb : Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1978.
27. Lonza, N., Janeković-Römer, Z.; *Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine.*// Radovi, 25 (1), Zagreb, 1992. str. 173.-228.

28. Lonza, N.; *Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje*// Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 41, 2003. str. 45-74
29. Marević, J.; *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik. Sv. 1, A-L*; suautorice Katarina Filković, Margareta Gašparović. Velika Gorica : Zagreb : Marka ; Matica hrvatska, 2000.
30. Marević, J.; *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik. Sv. 2, M-Z*; suautorice Katarina Filković, Margareta Gašparović. Velika Gorica : Zagreb : Marka ; Matica hrvatska, 2000.
31. Matijević-Sokol, M.; *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko : Naklada Slap, 2002.
32. *Mediae Latinitatis lexicon minus = Lexique latin médiéval-français/anglais = A medieval Latin-French/English dictionary* / composuit J. F. Niermeyer ; perficiendum curavit C. van de Kieft. Leiden : E. J. Brill, 1976.
33. *Medieval Latin : an introduction and bibliographical guide* / priredili F. A. C. Mantello i A. G. Rigg. - [Reprinted with minor corr.]. Washington, D. C. : The Catholic university of America press, 1999.
34. Mirdita, Z.; *Vlasi: starobalkanski narod: (od povijesne pojave do danas)*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2010.
35. Nagy, J.; *Nacrt latinske paleografije*. Zagreb : Narodne novine, 1925.
36. *Neues Latein Lexikon = Lexicon recentis latinitatis* : Über 15.000 Stichwörter der heutigen Alltagssprache in lateinischer Übersetzung [Übersetzung aus dem Italienischen: Stefan Feihl ... [et. al.]]. Bonn : Lempertz, [cop. 1998].
37. Norberg, D.; *Manuel pratique de latin medieval*. Paris : Editions A. & J. Picard & Cie, 1968.
38. Palmer, L. R.; *The Latin language*. Bristol : Bristol classical press, 2001.
39. Perić O.; *Parataksa i hipotaksa u djelu Historia Salonitana* / Znanstveni skup "Toma Arhiđakon i njegovo doba" (25.-27. 09. 2000. ; Split, Hrvatska) //Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. rujna 2000. godine u Splitu (2004), str. 143-152
40. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. Sv. 1* / glavni urednik Josip Kolanović. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2006.
41. Sidwell, K.; *Reading medieval Latin.*, Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2006.

42. Sivrić, M.; *Oporuke Kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*: analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja; [prijevod sažetka Ivona Fabris]. Dubrovnik : Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.
43. *Statut grada Dubrovnika: 1272* / uvod napisao Ante Cvitanić ; preveli Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1990.
44. *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272.* / na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić. Z. Šundrica i I. Veselić ; uvodnu studiju napisala Nella Lonza. Dubrovnik : Državni arhiv, 2002.
45. Stipišić, J.; *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija*. Zagreb : Školska knjiga, 1972.
46. Stulli, B.; *O "Knjizi statuta grada Dubrovnika" iz god. 1272. (Uz 700-godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije)* //Arhivski vjesnik, Vol. 15 No. 1, 1972. str. 7-15. Hrvatski državni arhiv. <https://hrcak.srce.hr/124994>, ID: 124994 (pristupljeno 25. 4. 2019.)
47. *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* / Il primo dizionario storico dell'italiano antico che nasce direttamente in rete fondato da Pietro G. Beltrami//Pubblicazione periodica online – ISSN 2240-5216 <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/>
48. *The Oxford handbook of medieval Latin literature* / priredili Ralph J. Hexter i David Townsend., Oxford ; New York : Oxford University Press, cop. 2012.
49. *The Oxford handbook of Neo-Latin* / priredili Sarah Knight i Stefan Tilg., Oxford : Oxford university press, 2015
50. *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. rujna 2000. godine u Splitu* / uredile Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić; [prijevod sažetaka na engleski jezik Haidi Mimica-Tudor]. Split : Književni krug, 2004.
51. *Toma Arhiđakon; Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*; predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić; povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol ; studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. Split : Književnik krug, 2003.
52. Travirka, A.; *Dubrovnik : povijest, kultura, umjetnička baština*; [fotografije Mladen Radolčić... et al.]. Zadar : Forum, 1998.

53. Vrana, J.; *Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilске isprave* // Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 6-7-8, 1957. str. 311-334. <https://hrcak.srce.hr/13748>, ID: 13748 (pristupljeno 14.5.2019.)
54. Vrandečić, J., Bertoša, M.; *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb : Leykam International, 2007.
55. Vratović, V.; *Hrvati i latinska Europa: latinsko-hrvatske teme*. Zagreb : Matica hrvatska, 1996. //Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 4, sv. 22
56. Vratović, V.; *Hrvatski latinizam i rimska književnost: studije, članci, ocjene*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.
57. *Zapisi notara Andrije Beneše 1295 - 1301. ; Praecepta rectoris II (1299 - 1301) ; Testamenta (1295 - 1301)* / prepisao i pripremio Josip Lučić. Zagreb : JAZU, 1993. - (Monumenta Historica Ragusina ; knj. 4)(Notae et acta cancellariae ragusinae = Spisi dubrovačke kancelarije ; 1)
58. *Zapisi notara Tomazina de Savere (1284-1286) ; Zapisi notara Aca de Titullo (1295 - 1297)* / prepisao i pripremio Josip Lučić. Zagreb : JAZU, 1988. - (Monumenta Historica Ragusina ; knj. 3)(Notae et acta cancellariae ragusinae = Spisi dubrovačke kancelarije ; 1)
59. *Zapisi notara Tomazina de Savere : 1278-1282* / prepisao i uredio Gregor Čremošnik. Zagreb : JAZU, Historijski institut, 1951. - XV. - (Monumenta Historica Ragusina ; knj. 1)(Notae et acta cancellariae ragusinae = Spisi dubrovačke kancelarije ; 1)
60. *Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284: Diversa cancellariae I (1282 - 1284), Testamenta I (1282 - 1284)* / prepisao i uredio Josip Lučić. Zagreb : JAZU, 1984. - XI. - (Monumenta Historica Ragusina ; knj. 2)(Notae et acta cancellariae ragusinae = Spisi dubrovačke kancelarije ; 2)
61. *Zbornik srednjovekovnih ćirilićkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika. Knj. 1, 1186-1321.* / priredili Vladimir Mošin, Sima Ćirković, Dušan Sindik. Beograd : Istorijski institut, 2011.